

**T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
MANEVİ DESTEK VE REHBERLİK PROGRAMI
TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROJESİ**

**EKONOMİK NEDENLERLE SORUN YAŞAYAN BİREYLERDE
MANEVİ SORUNLARA YÖNELİK DESTEK VE REHBERLİK VE
ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**

Tenzil YAŞI

DENİZLİ, 2024

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
MANEVİ DESTEK VE REHBERLİK PROGRAMI
TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROJESİ

EKONOMİK SEBEPLERDEN DOLAYI SORUN YAŞAYAN
BİREYLERDE MANEVİ SORUNLARA YÖNELİK REHBERLİK
VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Tenzil YAŞI

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Hasan KAFALI

JÜRİ ÜYELERİ PROJE ONAY SAYFASI

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı öğrencisi Tenzile YAŞI tarafından hazırlanan “Ekonomik Sebeplerden Dolayı Sorun Yaşayan Bireylerde Manevi Sorunlara Yönelik Rehberlik Ve Çözüm Önerileri” başlıklı Tezsiz Yüksek Lisans Projesi tarafımdan okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından Tezsiz Yüksek Lisans Projesi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Hasan KAFALI
Danışman

Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
..... tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Akademik Unvan, Ad SOYADI
Enstitü Müdürü

BEYAN

Bu projenin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Tenzil YAHŐI

ÖNSÖZ

Bu çalışma, ekonomik sorunlarla boğuşan bireylerin manevi sorunlarını anlamak, onlara destek sağlamak ve çözüm önerileri sunmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. İnsanların yaşadıkları zorluklar karşısında hissettikleri manevi sorunlar, bu çalışmanın temel odak noktasını oluşturmaktadır.

Çalışma, literatür taraması ve analizlerle desteklenerek, ekonomik sıkıntılarla başa çıkmaya çalışan bireylerin manevi sağlıklarını güçlendirmeye yönelik pratik çözümler sunmayı amaçlamaktadır. Manevi destek ve rehberlik konularındaki bu çalışma, ilgili disiplinlerde daha fazla araştırmaya ilham vermek üzere tasarlanmıştır.

Bu tez çalışması sürecinde, bana kılavuzluk eden, yardım ve desteklerini esirgemeyen birçok kişiye teşekkür etmek isterim.

İlk olarak, tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Hasan KAFALI hocama gösterdiği ilgi, sabır ve rehberlik için şükranlarımı sunarım. Değerli önerileri ve motivasyonu, bu çalışmanın olgunlaşmasında büyük rol oynadı.

Ayrıca, çalışma sürecindeki zorluklarımı paylaşan, değerli önerileriyle bu tezin kalitesini artıran eşim Ali YAŞI ve dostlarıma teşekkür ederim. Onların samimi katkıları, bu çalışmanın zenginleşmesine önemli bir değer kattı.

Tenzil YAŞI

Denizli – 2024

Projenin Başlığı: Ekonomik Nedenlerle Sorun Yaşayan Bireylerde Manevi Sorunlara Yönelik Rehberlik ve Çözüm Önerileri	
Projeyi Hazırlayan: Tenzil YAHŞİ KAFALI	Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Hasan KAFALI
Kabul Tarihi: 28.12.2024	Sayfa Sayısı: 36
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri Rehberlik	Programı: Manevi Destek ve Rehberlik
<p>Bu çalışma, ekonomik zorluklarla mücadele eden bireylerin manevi sorunlarına odaklanarak, bu sorunlara yönelik etkili destek ve rehberlik stratejilerini ve çözüm önerilerini ele almaktadır. Ekonomik sıkıntılar, bireylerin genel yaşam kalitesini ve ruhsal sağlığını etkileyen önemli faktörlerden biridir. Bu bağlamda, manevi destek ve rehberliğin bu bireylerin karşılaştığı zorluklarla başa çıkma sürecinde kritik bir rol oynayabileceği öngörülmektedir.</p> <p>Araştırmanın temel amacı, ekonomik sorunlarla boğuşan bireylerin manevi ihtiyaçlarını anlamak ve bu ihtiyaçları karşılamak üzere etkili rehberlik stratejileri geliştirmektir. Çalışma, literatür taraması yöntemini kullanarak, ekonomik sıkıntı içindeki bireylerin manevi sorunlarını anlamaya, bu sorunlara etkili bir şekilde müdahale etmeye ve çözüm odaklı rehberlik sunmaya odaklanmaktadır.</p> <p>Elde edilen bulgular, ekonomik sıkıntı yaşayan bireylerin genellikle manevi sorunlarla başa çıkma konusunda destek aradıklarını göstermektedir. Çalışma, bu destek taleplerine cevap vermek üzere tasarlanan rehberlik programlarının, bireylerin duygusal dayanıklılıklarını artırabileceğini ve manevi sağlıklarını olumlu yönde etkileyebileceğini savunmaktadır.</p> <p>Bu çalışma, ekonomik zorluklarla mücadele eden bireylerin manevi sağlığını desteklemek amacıyla uygulanabilir rehberlik stratejileri ve çözüm önerilerini öne çıkarmaktadır. Bu çalışmanın, ilgili kurumlar, profesyoneller ve toplum genelinde bu bireylere daha etkili destek sağlanması yönündeki çabaları desteklemesi amaçlanmaktadır.</p>	
Anahtar kelimeler: Rehberlik, Ekonomik Problemler, Manevi Destek	

Title of the Project: Guidance and Solution Suggestions for Spiritual Problems in Individuals Having Problems Due to Economic Reasons	
Author: Tenzil YAHŞİ KAFALI	Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Hasan
Date: 28.12.2024	Nu. of pages: 36
Department: Temel İslam Bilimleri	Subfield: Tefsir
<p>This study focuses on the spiritual problems of individuals struggling with economic difficulties and addresses effective support and guidance strategies and solution suggestions for these problems. Economic difficulties are one of the important factors affecting the general quality of life and mental health of individuals. In this context, it is anticipated that spiritual support and guidance can play a critical role in the process of coping with the difficulties faced by these individuals.</p> <p>The main purpose of the research is to understand the spiritual needs of individuals struggling with economic problems and to develop effective guidance strategies to meet these needs. Using the literature review method, the study focuses on understanding the spiritual problems of individuals in economic distress, effectively intervening in these problems, and providing solution-oriented guidance.</p> <p>The findings show that individuals experiencing economic difficulties often seek support in dealing with spiritual problems. The study argues that guidance programs designed to respond to these support demands can increase individuals' emotional resilience and positively affect their spiritual health.</p> <p>This study highlights applicable guidance strategies and solution suggestions to support the spiritual health of individuals struggling with economic difficulties. This study is intended to support efforts to provide more effective support to these individuals by relevant institutions, professionals and society at large</p>	
Keywords: Guidance, Economic Problems, Spiritual Support	

İÇİNDEKİLER

BEYAN	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	vi
BİRİNCİ BÖLÜM: GİRİŞ	1
1.1. Problemin Tanımlanması	1
1.2. Araştırmanın Problemi	3
1.3. Alt Problemler.....	4
1.4. Araştırmanın Amacı.....	4
1.5. Araştırmanın Önemi	5
1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları	5
İKİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	7
2.1. Ekonomik Olumsuzluklar	7
2.2. Ekonomik Zorlukların Psiko-Sosyal Etkileri	8
2.3. Maneviyat Kavramı ve Ekonomik Zorluklar Karşısında Yaşanan Manevi Sorunlar	13
2.4. Ekonomik ve Manevi Sorunlar Arasındaki İlişki	15
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: DANIŞMANLIK HİZMETLERİ VE MANEVİ SORUNLARA YÖNELİK STRATEJİLER	20
3.1. Profesyonel Yardım ve Danışmanlık Hizmetleri	20
3.2. Toplum Destek Grupları	24
3.3. Eğitim ve Farkındalık Programları	26
3.4. Manevi Sorunlara Yönelik Rehberlik Stratejileri	29
3.5. İlgili Araştırmalar	32
SONUÇ	37
KAYNAKÇA	38

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	: aleyhi's-selâm
bk.	: bakınız
bs.	: baskı, basım
c.	: cilt
çev.	: çeviren
ed.	: editör
h.	: hicrî
m.	: miladî
ö.	: ölümü
s.	: Sayfa, Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkik
vb.	: ve benzeri

BİRİNCİ BÖLÜM: GİRİŞ

1.1. Problemin Tanımlanması

Küreselleşme süreci, finansal piyasaların entegrasyonunu ve finansal serbestleştirmeyi beraberinde getirmiştir. Bu sürecin bir sonucu olarak, ülke ekonomileri daha kırılgan bir yapıya bürünmüş ve dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen bir ekonomik krizin etkileri diğer ülkelere de yayılmaya başlamıştır. Bu durum, ekonomik krizlerin sıklığını ve sayısını artırmış, ülkeler daha sık bir şekilde krizlere maruz kalmışlardır.¹

Ancak, ekonomik krizlerin yalnızca finansal ve reel sektörleri değil, aynı zamanda işsizlik, enflasyon, yabancı sermayenin hızlı bir şekilde ülkeyi terk etmesi, döviz kurlarında ve faiz oranlarında artış, üretimde daralma, ekonomik durgunluk, iflasların artması, gelir dağılımının bozulması, satın alma gücünün azalması, dış ticaretin daralması, talebin azalması ve reel sektörün küçülmesi gibi makroekonomik etkileri yanında, sosyoekonomik etkilerinin de bulunduğu görülmektedir. Bu sosyoekonomik etkiler, aile içi şiddet ve geçimsizlik, suç oranlarında artış, yoksulluk, yolsuzluk, boşanma, evlenme ve intihar gibi geniş bir alanda olumsuz etkileri kapsamaktadır.²

Ekonomik olumsuzlukların etkileri, başlangıçta finans piyasaları ve reel sektör göstergeleri üzerinde görülse de zaman içinde sosyoekonomik göstergeler üzerindeki etkilerinin daha da belirginleştiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda, ekonomik olumsuzluklara karşı alınacak tedbirlerin, sadece finansal istikrarı değil, aynı zamanda sosyoekonomik dengeyi de gözetmesi önemlidir.

Ekonomik olumsuzlukların başlangıcında, bireyler genellikle yaşadıkları zorlu duruma inanmakta zorlanır ve ne yapacakları konusunda kararsızlık içinde tepkisiz kalabilirler. Bu şok döneminden sonra, genellikle “Tepki Dönemi” adı verilen bir evre yaşanır. Bu dönemde, bireyler olumsuzluklarla ilk karşılaştıklarında yaşadıkları şoktan

¹ I. Aytaç ve B. Rankin, Economic Crisis and Marital Problems in Turkey: Testing The Family Stress Model, *Journal of Marriage and Family*, 71, (2009), 756-767.

² Zafer Kanberoğlu ve Oğuz Kara. Küresel Krizlerin Sosyal Yaşam Üzerindeki Etkisi: Van İli Örneği, *Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, (2013). 35-48.

kurtulurlar ve konu hakkında yorum yapmaya, sistemi eleştirmeye, durumu kabullenmemeye ve reddetmeye başlarlar.³ Ardından, durağanlıktan çıkarak mevcut sorunlarla başa çıkma yollarını düşünmeye ve harekete geçmeye başlarlar. Bu evrenin sonunda, olumsuzluklara uyum sağlamak adına “Uyum Dönemi” başlar. Bu noktada, olumsuzlukların yarattığı zorluklara uyum sağlayarak yaşantılarına devam edenlerin yanı sıra, kendisine ve çevresine zarar verebilecek bireyler de olabilir.⁴

Buna ek olarak, bireylerin ekonomik olumsuzluk dönemlerinde uygulanan ekonomi politikalarına genellikle direnç göstermeden uyum sağladıkları ve rasyonel davranış gereği yeni durumda ekonomik açıdan krizin olumsuz etkilerinden korunma becerisi gösterebildikleri gözlenmektedir.⁵

Ancak, ekonomik olumsuzlukların negatif etkileriyle başa çıkamayan bireyler, özellikle aile bireyelerine karşı öfkeli ve saldırgan tavırlar sergileyebilirler. Geçimini sağlayan bireyin iş durumunun kötüleşmesi ve gelirlerinin azalması, ailenin diğer üyelerinin ona karşı davranışlarını olumsuz yönde etkileyebilir. Bu zorlayıcı süreçte, eşler arası iletişim bozulabilir. Birey, başlangıçta ekonomik olumsuzlukların zorlayıcı etkisiyle tek başına mücadele etmeye çalışsa da başarısızlık durumunda, yaşadığı stresi aile fertlerine yansıtabilir. Bu noktada, aile içinde şiddet ve geçimsizlik artabilir, iletişim zayıflayabilir ve boşanma oranları artabilir.⁶

Ekonomik olumsuzlukların etkisiyle gelirleri ve satın alma güçleri azalan bireyler, sosyal yaşamdan uzaklaşarak kendilerini izole edebilirler. Aynı zamanda, maddi durumları bozulduğu için diğer insanlar da onları terk edebilir. Ekonomik anlamda olumsuzlukların neden olduğu olumsuz ve zorlayıcı ortam, bireylerin endişe, çaresizlik, ümitsizlik, isteksizlik, korku, öfke, kaygı, gerginlik, yalnızlık, yetersizlik ve

³ Paul, K. I., Moser, K., Unemployment impairs mental health: Meta-analyses. *Journal of Vocational Behavior*, 74(3), 2009, 264-282.

⁴ Füsün Budak, *Ekonomik Krizin Psikolojik Etkileri*, Erişim Tarihi: 1.12.2023, <http://www.tpf.com.tr/ekonomik-krizin-psikolojiktetikileri/> (2012).

⁵ Ludvigson, S. C., Ma, S., Ng, S., *Uncertainty and business cycles: Exogenous impulse or endogenous response?* NBER Macroeconomics Annual, 26(1), (2012), 145-174.

⁶ J. J. Heckman, J. Stixrud, Urzúa, S., The effects of cognitive and noncognitive abilities on labor market outcomes and social behavior. *Journal of Labor Economics*, 24(3), (2006), 411-482.

güvensizlik gibi duygularını artırarak intihar vakalarının ortaya çıkmasına neden olabilir.⁷

Günümüz dünyasında, ekonomik sebeplerden kaynaklanan sorunlar bireylerin yaşamında derin izler bırakmaktadır. Ekonomik belirsizlikler, işsizlik ve mali zorluklar, bireylerin sadece finansal olarak değil, aynı zamanda manevi dünyalarını da etkileyerek onları zorlayan bir sürecin içine itmekte ve çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, ekonomik sebeplerle ortaya çıkan sorunların sadece maddi boyutta değil, aynı zamanda manevi bir krize yol açtığı göz ardı edilemez.

Bu çalışma, ekonomik sebeplerden dolayı sorun yaşayan bireylerin karşılaştığı manevi sorunları anlamayı ve ortaya koymayı konu edinmekte ve amaçlamaktadır. Ekonomik sıkıntıların bireylerin ruhsal sağlığı üzerinde derin etkileri olduğu bilinen bir gerçektir. Bu etkiler, bireylerin özsayıgılarını zedeler, umutsuzluk duygularını artırır ve genel yaşam kalitelerini düşürür. Bu noktada, ekonomik krizlerin tetiklediği manevi sorunlara odaklanmak, bireylerin bu zorlu dönemlerde nasıl başa çıkabileceklerine dair daha iyi anlayışlar geliştirmemize katkı sağlayabilir.

Bu çalışmada, ekonomik sebeplerle ortaya çıkan sorunların bireylerin manevi sağlıklarına olan etkileri incelenecek ve bu sorunlara yönelik rehberlik ve çözüm önerileri sunulacaktır. İlerleyen bölümlerde, ekonomik sorunların manevi sorunlara nasıl yol açtığını, bu sorunlarla nasıl başa çıkılabileceğini anlamak için literatür taraması, metodoloji, bulgular ve tartışma bölümleriyle bu konuda daha derinlemesine bir analiz sunulacaktır. Bu tez, ekonomik sebeplerle ortaya çıkan sorunları sadece maddi boyutta ele almaktan öteye geçerek, bireylerin manevi sağlıklarını güçlendirmek adına pratik katkılar sunmayı hedeflemektedir.

1.2. Araştırmanın Problemi

Ekonomik sebeplerden kaynaklanan sorunlar, bireylerin sadece maddi değil, aynı zamanda manevi dünyalarını da derinden etkilemekte ve bu bağlamda, ekonomik zorluklarla başa çıkarken ortaya çıkan manevi sorunlar, bireylerin yaşam kalitesini

⁷ J. Gathergood, Debt and depression: Causal links and social norm effects. *The Economic Journal*, 120(547), (2010), 502-528.

olumsuz etkileyebilmektedir. Bu tez, ekonomik sebeplerle ortaya çıkan sorunlardan kaynaklanan manevi zorluklara odaklanarak, bireylerin bu zorluklarla başa çıkabilmeleri için etkili rehberlik ve çözüm önerilerini ele almaktadır.

1.3. Alt Problemler

Bu çalışmanın alt problemlerini şu şekilde sıralamak mümkündür;

Ekonomik sorunlarla başa çıkan bireylerde ortaya çıkan manevi sorunların ne tür olduğunun belirlenmesi.

Ekonomik sıkıntılara maruz kalan bireylerin manevi sorunlarının derinliğinin ve etkilerinin analizi.

Sunulan çeşitli rehberlik ve çözüm önerilerinin, bireylerin manevi sorunlarına etkili bir şekilde nasıl yanıt verdiğinin değerlendirilmesi.

Ekonomik sorun yaşayan bireylerin manevi sağlıklarını güçlendirmede toplumsal destek mekanizmalarının nasıl bir rol oynadığının incelenmesi.

Ekonomik zorluklarla başa çıkan bireylerin manevi sağlıklarını güçlendirmelerine yönelik etkili kaynakların ve strateji, program vb gibi yöntem, teknik, metod içeren teknik yolun belirlenmesi belirlenmesi.

1.4. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, ekonomik sebeplerden kaynaklanan sorunlarla mücadele eden bireylerin karşılaştığı manevi zorlukları anlamayı ve bu zorluklara etkili bir şekilde rehberlik ve çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır. Bireylerin ekonomik sıkıntılar nedeniyle yaşadıkları manevi sorunların derinliğini belirlemek, mevcut rehberlik hizmetlerine erişim durumlarını değerlendirmek, çeşitli çözüm önerilerinin etkisini değerlendirmek, toplumsal destek mekanizmalarının rolünü anlamak ve manevi rehberlik programlarını geliştirmek bu çalışmanın ana hedeflerini oluşturmaktadır. Elde edilecek bulgular, ekonomik sorun yaşayan bireylerin manevi sağlıklarını güçlendirebilmek

adına rehberlik uzmanları, sosyal hizmet uzmanları ve politika yapıcılar için önemli bir kaynak oluşturabilir.

1.5. Araştırmanın Önemi

Bu araştırmanın önemi, ekonomik sebeplerden kaynaklanan sorunlarla mücadele eden bireylerin karşılaştığı manevi zorlukları daha iyi anlamak ve bu zorluklara etkili bir şekilde müdahale etmek amacına odaklanmaktadır. Ekonomik zorluklar, bireylerin yaşamını sadece maddi açıdan değil, aynı zamanda manevi olarak da etkileyebilmekte ve bu etkiler genellikle göz ardı edilebilmektedir. Bu araştırma, ekonomik sıkıntılarla başa çıkma sürecinde bireylerin içsel dünyasını daha yakından inceleyerek, manevi sorunların derinliğini belirleyerek, rehberlik hizmetlerine erişim ve kullanımını değerlendirerek, çeşitli çözüm önerilerinin etkinliğini değerlendirerek ve toplum destek mekanizmalarının rolünü anlayarak, bu bireylerin yaşadığı zorluklara daha etkili müdahaleler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu araştırma sonuçları, profesyoneller, akademisyenler ve politika yapıcılar için ekonomik zorluklarla mücadelede manevi sağlığı güçlendirmeye odaklanan daha etkili stratejiler geliştirmek adına kapsamlı bir anlayış sağlamak bakımından büyük öneme sahiptir.

1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmanın sınırlılıkları şu şekilde özetlenebilir:

Örneklem Seçimi ve Genelleme: Araştırmanın örnekleme belirli bir gruba odaklanmaktadır, bu nedenle elde edilen bulguların genelleme potansiyeli sınırlıdır. Araştırmanın sonuçları, belirli bir muhafazakâr kent kültürü bağlamında ve ekonomik sorunlar yaşayan bireylerle sınırlı olmaktadır.

Veri Toplama Metodu: Bu araştırma, temel olarak nitel araştırma tekniklerinden birisi olan doküman analizi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem, araştırmanın kapsamını literatürde yer alan yerli ve yabancı kaynaklarla sınırlandırmaktadır.

Zaman Sınırlılığı: Araştırma son 20 yılda yayımlanmış akademik makale ve lisans üstü tezleri kapsayan belirli bir zaman diliminde gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle ekonomik durumlar ve manevi sorunlar zaman içinde değişiklik gösterebilmektedir. Bu

nedenle, elde edilen bulguların zaman içindeki değişimlere ne kadar dayanıklı olduğu konusunda sınırlılıklar bulunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Ekonomik Olumsuzluklar

Bireylerin ekonomik anlamda sorunlar yaşamasının en temel sebebi ekonomik kriz ortamlarıdır. Genel anlamda, ekonomik krizler, önceden tahmin edilemeyen veya bilinmeyen faktörlerin etkisiyle ekonomik konjonktürün daralması, arz-talep dengesinin bozulması ve reel sektör ile finansal sektörde fiyatlarda ve/veya üretim miktarlarında kabul edilebilir sınırların ötesinde şiddetli dalgalanmaların meydana gelmesidir.⁸ Ekonomik krizler farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Hızlı bir üretim ve yatırım düzeyinde daralma, döviz kurlarında, faiz ve enflasyon oranlarında ani sıçramalar, yabancı kısa vadeli sermayenin ülkeyi hızla terk etmesi, genel fiyat seviyelerinde ciddi düşüşler, işsizlik oranlarında ani artışlar, iflas eden şirket sayılarında artış, ücretlerde hızlı gerilemeler, sermaye birikiminde daralma, üretim ve dolaşım bütünlüğünde bozulma gibi etkenler, ekonomik yapının çeşitli mekanizmalarının işlevselliğini kaybederek ekonomik kriz olarak ortaya çıkar.⁹

Ekonomik krizlerin makro ekonomik göstergeler üzerindeki etkilerinin yanı sıra, bu krizlerin toplumsal ve sosyal yaşam üzerinde yarattığı yıkıcı etkiler de önemli bir boyuta sahiptir. Krizlerin derinliğine bağlı olarak, kriz yaşanan ülkelerde aile içi şiddet ve geçimsizlik, yolsuzluk, yoksulluk, suç oranlarında artış, evlenememe ve intihar gibi olumsuz etkiler ortaya çıkmaktadır.¹⁰ İşsizlik, iş güvensizliği, iflas, erken emeklilik ve ekonomik sıkıntılar gibi krizin doğrudan etkilediği alanlar dışında, ekonomik krizlerin sosyal hayat üzerinde de olumsuz etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler, toplumsal parçalanma, eşitsizlik, kutuplaşma, boşanma, ayrımcılık, göç, protesto, intihar ve sosyal tecrit gibi faktörlerle kendini göstermektedir. Tecrübe edilen ekonomik krizlerin bireyler üzerindeki etkilerini açıklamak adına önceden yaşanmış krizlerin etkilerinin analiz edilmesi önem taşımaktadır. Yaşanan ekonomik krizlerin etkisi, bireylerin sosyal yaşamlarındaki sorumluluklarında ortaya çıkan sayısız problemi gün yüzüne çıkarmaktadır. İşsizlik, emeklilik, ekonomik zorluklar, iş veya eğitim değişiklikleri,

⁸ B. Bernier ve V. Mirza. Crisis and Strategies of Reduction of Labour Costs in Japanese Companies, Labour, *Capital & Society*, 34, 2001, 146-165.

⁹ Kim, H., Song, Y. J., Yi, J.J., Chung, W. J. and Nam, C. M. Changes in Mortality After The Recent Economic Crisis in South Korea, *Annals of Epidemiology*, 14, 2004, 442-446.

¹⁰ Jung, EeHwan ve Cheon, Byung-you. Economic Crisis and Changes and Employment Relations in Japan and Korea, *Asian Survey*, 46(3), 2006, 457-476.

intihar ve boşanma gibi sosyoekonomik değişimler, krizin etkisiyle ortaya çıkabilecek muhtemel durumları yansıtmaktadır.

2.2. Ekonomik Zorlukların Psiko-Sosyal Etkileri

Sosyo-ekonomik düzey, aylık gelir bazında alt, orta ve üst olmak üzere kategorize edilebilen önemli bir göstergedir. Alt sosyo-ekonomik düzey, aynı zamanda yoksulluk olarak ifade edilebilir ve ilk olarak bireyin temel ihtiyaçlarını karşılayamaması durumunu içerir. Temel ihtiyaçları karşılayamama veya sınırlı bir şekilde karşılayabilme durumu, hayatın pek çok alanını etkileyen bir faktördür. Yoksulluk, sadece ekonomik bir durum olmanın ötesinde, sosyal ve psikolojik bir olgu olarak da kendini gösterir. Bu durumu aşmış olsa bile, yoksulluğun etkileri, duygusal, düşünsel, tutumsal ve davranışsal düzeyde, hatta bir bakış veya yüz ifadesi olarak fark edilebilir.¹¹

Psikoloji literatüründe, yoksulluk iki ana eksen üzerinde incelenir. Birincisi, nedensel atıflar ve önyargıları içerir; diğeri ise yoksulluğun öznel iyi oluş, özsaygı, denetim odaklılık, yaşam doyumu gibi konularla ilişkisini ve dolayısıyla kişilik gelişimine etkilerini belirlemeye yöneliktir. Yoksulluğun algılanma biçimi, yapısal atıflar, bireyci atıflar ve kadercı atıflar olmak üzere üç ana kategori altında incelenir. Yapısal atıflarda yoksulluk, ekonomik sistem, işsizlik, toplumsal önyargılar gibi dışsal faktörlere bağlanırken, bireyci atıflarda kişisel özellikler ve bireyin eylemlerine odaklanılır. Kadercı atıflarda ise yoksulluk, kör talih ve yazgı ile ilişkilendirilir. Yoksulluğun algılanma biçimi, yoksullara yardım etme davranışını da etkiler. Dışsal atıfların olumlu, içsel atıfların ise olumsuz tutumları beraberinde getirdiği gözlemlenir.¹²

Yoksulluğun psiko-sosyal gelişime olan etkilerini inceleyen araştırmalar genellikle çocukluk ve ergenlik dönemine odaklanmıştır. Yoksulluğun çocuğun entelektüel ve duygusal gelişimine olan etkisi, biyolojik etkiler kadar kritiktir. Yoksul

¹¹ Nevin Solak, Melek Göregenli, *Yoksulluğa İlişkin Nedensel Atıflar Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özelliklerinin Değerlendirilmesi*, Türk Psikoloji Yazıları, 12(24), 2009, s. 75.

¹² Songül Tümkaya, Birsal Aybek, Metehan Çelik Yoksul Ailelerden Gelen Ergenlerde Psiko-sosyal Bir Olgu Olarak Umutsuzluk ve Boyun Eğici Davranışların İncelenmesi, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 2010, s. 980-982

ailelerin çocukları, uyumsuz davranışlar sergilemenin yanı sıra hiperaktif ve saldırgan olma eğiliminde olabilirler. Zengin çocuklarla etkileşime girdiklerinde ise utangaç, özgüvensiz ve itaatkâr bir tutum sergileyebilirler. Genel olarak sosyal etkinliklerden kaçınan, geri plana çekilen ve umutsuz bir tutum sergileyen yoksul çocuklar, ergenlik döneminde ciddi problemlerle karşılaşabilirler.¹³

Yoksul bir ailede doğmak, çocuklar için sadece birçok fırsattan yoksun olmak anlamına gelmez, aynı zamanda çalışmak zorunda olmak demektir. Ailelerin çocuklarından beklentileri, gelir düzeyine bağlı olarak değişir. Bazı aileler, çocuklarını sokakta çalıştırabilir. Sokakta çalışan çocuklar üzerinde yapılan bir araştırma, bu çocukların gelecekle ilgili düşük beklentilere sahip olduğunu, boyun eğici ve kaderci bir tutuma sahip olduklarını göstermiştir.¹⁴ Çalışan çocuklar, beslenme bozuklukları, sağlık sorunları ve eğitim eksikliği gibi bir dizi sorunla karşılaşabilirler. Eğitim eksikliği, çocuğun geleceğe dair umutlarını zedeler. Ancak, bu çocukların eğitimleri devlet veya toplum tarafından desteklenirse, yaşadıkları zorluklardan aldıkları güç, onları hedefledikleri başarıya ulaşmak için motive edebilir. Yoksul bir çocuğun büyümesinin birçok faydası olabilir. Örneğin, kendi oyuncaklarını üretmek zorunda kalan çocuklar, yaratıcılığı geliştirir. Sınırlı kaynaklarla yetinmeyi öğrenirler ve bu da problem çözme becerilerini artırabilir. Tüm bu zorluklar, olumlu bir kişilik gelişimine katkı sağlayabilir.¹⁵

Hawaii'nin Kaua adasında gerçekleştirilen boyutlu bir çalışma, yüksek riskli çevrelerde büyüyen çocukların üzerindeki etkileri 40 yıl boyunca izlemiştir. 1955 doğumlu 698 çocuktan oluşan örneklem grubu, çeşitli ırklardan vasıfsız çiftlik işçisi ebeveynlere sahiptir, ve bu çocukların %54'ünün ailesi yoksuldur. Ailelerinin yaklaşık 1/3'ünde şiddet, alkolizm, boşanma, ciddi sağlık sorunları ve akıl hastalığı gibi olumsuz durumlar bulunmaktadır. Araştırmacılar, bu çocukların yaklaşık üçte birinin normal

¹³ Aybek ve Çelik Tümkaya, *Yoksul Ailelerden Gelen Ergenlerde Psiko-sosyal Bir Olgu Olarak Umutsuzluk ve Boyun Eğici Davranışların İncelenmesi*, s. 2011, 981.

¹⁴ Hasan Yılmaz, Önder Sipahioğlu Farklı Risk Gruplarındaki Ergenlerin Psikolojik Sağlamlıklarının İncelenmesi, *Elementary Education Online*, 11(4), 2012, s. 930.

¹⁵ Burhanettin Kaya, Depresyon: Sosyo-ekonomik ve Kültürel Pencereden Bakış', *Klinik Psikiyatri*, 10 (Ek 6), 2007, s.13.

genç yetişkinler olduğunu belirlemiş ve onları "sağlam" çocuklar olarak adlandırmışlardır.¹⁶

Bu çocuklar, diğer akranlarından daha özerk, bağımsız, empatik, becerikli ve meraklı olma eğilimindedirler. Ayrıca, daha iyi ilişkiler kurma ve sorun çözme becerilerine sahip oldukları gözlemlenmiştir. Yoksulluğun çocukluk döneminde olduğu gibi ergenlik ve gençlik dönemlerinde de psiko-sosyal gelişime olumsuz etki ettiği belirtilmiştir. Ergenlik döneminde, kimlik krizleriyle birlikte kişiliğin şekillendiği, toplumda yer edinme arzularının yüksek olduğu bir dönemdir.

Yoksulluk, bu dönemde ailenin maddi bağımsızlığını elde edemeyen bireyleri engelleyerek, doyurucu etkinliklere katılımlarını sınırlayabilir. Yoksulluk nedeniyle olumsuz deneyimlere maruz kalan genç bireyler, yeterlilik duygusunu kaybedip depresif belirtiler gösterebilirler. Araştırmalar, yoksulluğun bireyin agresif ve düşmanca tutum geliştirmesine etkili olduğunu ortaya koymuştur. Suç işleyen bireylerin düşük benlik kontrolüne sahip oldukları da gözlemlenmiştir. Benlik oluşumunda aile, akran grupları, iş koşulları, komşuluk, akrabalık ilişkileri ve dini faktörlerin etkili olduğu, ayrıca benlik saygısı ile sosyo-ekonomik düzey arasında pozitif bir ilişkinin olduğu belirtilmiştir.¹⁷

Araştırmalar, yoksulluğun gençler üzerinde sosyal psikolojik uyum ve sosyal beceri konularında olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir. Yoksul gençler, genellikle daha saldırgan ve boyun eğici davranışlara eğilimli olup, umut düzeyleri düşüktür. Diğer bir deyişle, bu gençlerin hayata dair beklentileri azalmış, depresyona girme eğilimleri artmıştır. Ancak, bazı araştırmalara göre alt sosyo-ekonomik düzeye sahip gençler, sorunlarını kendi başlarına çözme eğilimindedir ve yardım alma konusunda daha az gönüllüdür. Bu durum, genellikle utangaçlıkları ve zorluklara dirençli yapılarıyla ilişkilendirilebilir.¹⁸

Yetişkinlik dönemi, genellikle ana-baba olma çağıdır ve sosyo-ekonomik düzey ile ebeveyn tutumları arasında bir ilişki bulunmaktadır. Yetişkinin yoksulluğu çocuğa,

¹⁶ Zahir Kızmaz, Ekonomik Yapı ve Suç: Bazı Araştırma Bulguları Üzerine Genel Bir Değerlendirme, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 2013, 290.

¹⁷ Kızmaz, *Ekonomik Yapı ve Suç: Bazı Arş. Bulguları Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, 2010, 298.

¹⁸ Mehmet Ali Yıldız, Baki Duy, Sokakta Çalışmak ve Gelir Düzeyi Erinlerin Benlik Saygısı, Yaşam Doyumu ve Depresyon Üzerine Etki Eder mi?(Diyarbakır Örneği), *Entary Education Online*, 12(2), 2015, 523.

çocuğun yoksulluğu ise yetişkine olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Altsosyo-ekonomik düzeye sahip ebeveynlerin, düşük eğitim düzeyinden kaynaklanan reddedici veya onaylamayan tutumlar sergiledikleri gözlemlenmiştir. Bu durum, çocuklara karşı görevlerini yerine getirememenin düşmanca bir tutuma yol açabilir.

Ancak bu olumsuz tablo yoksul bireylere ekonomik, sosyal ve psikolojik destek sağlamanın önemini vurgular. Aynı zamanda, kronik yoksulluğun eğitimle aşılabilir olduğu belirtilmiştir. Eğitim hem bugünün hem de geleceğin güvencesidir ve yoksulların özellikle eğitim konusunda desteklenmesi, birçok soruna çözüm getirebilir.

Orta Sosyo-Ekonomik Düzey (SED), bireye ne aşağılanma duyguları yaşatacak kadar az, ne de onu şımartacak kadar fazla, tercih edilebilir bir statüyü temsil eder. Ancak, bu statü, toplumdaki topluma değişiklik gösterir. Orta SED'de birey, içinde sanatsal faaliyetlerin de bulunduğu, kişisel gelişime katkı sağlayabilecek çeşitli etkinliklere katılma imkanına sahiptir. Dolayısıyla, orta SED içinde kendini ifade etme, geliştirme ve toplum içinde yer alma fırsatları, alt SED'e göre daha kolay elde edilebilir.¹⁹

Bireyi asıl ihtiyaçlar dışında tüketime iten Üst Sosyo-Ekonomik Düzey (SED), iki ucu keskin bir bıçak gibidir. Kişinin ne amaçla ve nasıl kullanacağına bağlı olarak çeşitli sonuçlar doğurabilir. Elindeki mal ve mülkün kıymetini bilen ve bunları olumlu bir şekilde kullanabilen bireyler, paylaşma erdemini kazanabilirlerse, bu statü onların diğer kâim kişilik özelliklerini geliştirmelerine yardımcı olabilir. Finansal sıkıntıları aşmış bir birey, toplumsal ilgiden yoksun değilse, başkalarına faydalı işler çıkarabilir.²⁰

Şımartıcı bir yaşam tarzı sunan ve genellikle aşırı koruyucu ebeveyn tutumu benimsenen çocuklar, genellikle Üst SED'e ait bireylerde görülür. Ancak, çocuğa sürekli mükemmel bir yaşam sunmak, çocuğun gerçek hayatla karşılaştığında zorluklar yaşamasına neden olabilir. Bu durum, üst SED'e ait bireylerde daha problemlidir.

¹⁹ Serdar Erkan, Yaşar Özbay, Zeynep Cihangir Çankaya, Şerife Terzi, Üniversite Öğrencilerinin Yaşadıkları Problemler ve Psikolojik Yardım Alma Gönüllülükleri, *Eğitim ve Bilim*, 37(164), 2012, 103.

²⁰ Semra Erkan, Mehmet Toran, Alt SED Annelerin Çocuklarını Kabul ve Reddetme Davranışlarının İncelenmesi (Diyarbakır Örneği), *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 2004, 91-94.

davranışların ortaya çıkmasına yol açabilir. Yüksek beklentilerle büyüyen çocuklar, duygusal alanda daha fazla sorun yaşayabilirler.²¹

Üst SED'e ait bireylerin, yaşam doyumu, anlam duygusu, benlik saygısı ve umut düzeyinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, bu bireylerin genellikle pro-sosyal davranışlar sergiledikleri belirlenmiştir. Ancak, bu bulgular zaman, toplum, eğitim düzeyi, kişisel özellikler, din algısı gibi faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Öte yandan, ekonomik düzeyin iyi olması her birey için kaliteli bir yaşam anlamına gelmediği gibi, ekonomik düzeyin kötü olması da kalitesiz bir yaşam anlamına gelmez. İyi bir yaşam sürmek için ekonomik düzeyin yanı sıra çabuk adapte olma yeteneği ve yaratıcılık gibi kişisel özelliklerin önemli olduğu ifade edilebilir.²²

Ekonomik zorluklar, bireyler üzerinde geniş çaplı psiko-sosyal etkilere neden olabilir. Bu etkiler, ekonomik krizler, işsizlik, yoksulluk veya diğer finansal sorunlar gibi faktörlere bağlı olarak ortaya çıkabilir. Ekonomik zorluklar, bireylerin genel yaşam kalitesini ve psikolojik refahını önemli ölçüde etkileyebilir. İşsizlik, gelir kaybı, borçlanma gibi ekonomik sorunlar, bireylerin duygusal, sosyal ve zihinsel sağlıklarını olumsuz yönde etkileyebilir. Bu durum, bir dizi psikolojik tepkiye ve sosyal zorluğa yol açabilir.²³

Ekonomik belirsizlik ve finansal sıkıntılar, bireylerde stres ve kaygı düzeylerini artırabilir. İş kaybı veya maddi sıkıntı, gelecek endişesi yaratarak depresyon ve anksiyete gelişimine zemin hazırlayabilir. Ayrıca, maddi kaynaklardaki azalma, bireylerin günlük yaşamlarını sürdürmekte zorlanmalarına neden olarak yaşam kalitesini düşürebilir. Ekonomik zorluklar, aile içi ilişkileri de etkileyebilir. Finansal baskılar, aile üyeleri arasında gerilime ve çatışmalara yol açabilir. Bu durum, aile içi iletişimi olumsuz etkileyerek duygusal bağları zayıflatabilir. Aynı zamanda, ebeveynlerin çocuklarına sağlıklı bir ortam sağlamakta zorlanmaları çocukların gelişimini etkileyebilir.

²¹ Kızmaz, *Ekonomik Yapı ve Suç: Bazı Arş. Bulguları Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, 2010, 298.

²² A. Dost, Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumunun Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (22), 2022, s. 132-143.

²³ Hasan Kayıklık, Bireysel Dindarlığın Psikolojik Kaynakları, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 5(13), 2002, 38-39.

Ekonomik sorunlar, bireylerin özsaygı ve benlik değeri üzerinde de etkili olabilir. İş kaybı veya maddi sıkıntı, bireylerin kendi değerlerini sorgulamalarına ve kendilerini toplumda dışlanmış hissetmelerine neden olabilir. Bu durum, bireylerin ruhsal sağlığını olumsuz etkileyerek depresyon ve düşük özsaygıya yol açabilir. Sonuç olarak, ekonomik zorluklar bireyler üzerinde geniş kapsamlı psiko-sosyal etkiler yaratabilir. Bu etkiler, stres, kaygı, depresyon, aile içi çatışmalar ve düşük özsaygı gibi çeşitli alanlarda ortaya çıkabilir ve bireylerin genel yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyebilir. Bu nedenle, ekonomik zorluklarla başa çıkma stratejileri geliştirmek ve sosyal destek ağlarına başvurmak, bireylerin bu zorluklarla daha etkili bir şekilde başa çıkmalarına yardımcı olabilir.

2.3. Maneviyat Kavramı ve Ekonomik Zorluklar Karşısında Yaşanan Manevi Sorunlar

Literatür, maneviyatın net bir tanımının olmadığını ve bu tanımın dinlere, kültürlere ve kişilere göre değiştiğini ortaya koymaktadır. Maneviyat, 2000'li yıllara kadar genellikle dinle ilişkilendirilen ve dinle eşanlamlı kabul edilen bir kavramken, 2000'li yıllardan sonra dinle ayrı bir kavram olarak ve daha çok kişisel bir deneyim olarak tanımlanmaya başlamıştır.²⁴ Cicirelli,²⁵ maneviyatı dini ve dini olmayan olmak üzere iki şekilde tanımlar. Dini maneviyat, en güçlü, bilgili ve merhametli Tanrı'ya bağlanmayı ifade eder. Dini olmayan maneviyat ise kişinin kendisinden daha güçlü gördüğü biri, daha güzel bir nesne veya daha aydınlatıcı bir fikirle karşılaştığında yaşadığı olağanüstü bir doruk deneyimi olarak açıklanır. Şirin (2018) ise maneviyatı, dinle ilişkili olabileceği gibi dinle ilişkisiz de olabilen, yaşamın anlamını aramayı, aşkın bir varlıkla karşılaşmayı, ona saygı ve minnettarlık duymayı, bu varlıkla bağlantı hissetmeyi, en yüksek değeri veya gerçeği aramayı ve öznel bir değişimi içeren kişisel deneyimlerin tamamı olarak tanımlar.

Maneviyatın özellikleri incelendiğinde Swinton,²⁶ değer, aşkınlık, bağlantı ve oluş olarak belirlemiştir. Maneviyatın anlam boyutu, yaşamın varoluşsal önemini

²⁴ S. Düzgüner. *Din ve Maneviyat Psikolojisi: Temel Yaklaşımlar ve İlgi Alanları*. haz. Raymond F. Paloutzian - Crystal L. Park..Phoenix Yayınevi: Ankara, 2013, 61-103.

²⁵ Cicirelli, V. G. Religious and nonreligious spirituality in relation to death acceptance or rejection. *Death Studies*, 35(2), 2011. 124-146.

²⁶ Swinton, J. *Spirituality and mental health care: Rediscovering a'forgotten'dimension*. 2001.

kavramayı, yaşam olaylarına ve varoluşa anlam katmayı içermektedir. Değer boyutu, insanın sıkı sıkıya bağlı olduğu inançlarının varlığını; bir davranışın, düşüncenin veya bir nesnenin değeri ile, güzelliği ile ilgili olmayı, gerçekliğini aramayı içermektedir. Aşkılık boyutu, kişinin kendi sınırlarını aşmasını, kendinin ötesindeki boyutu deneyimlemesini ve minnettarlık duymasını içermektedir. Bağlantı boyutu, kişinin kendisiyle, diğerleriyle, çevresiyle, Tanrı ile veya daha yüce bir varlıkla ilişki halinde olmasını içermektedir. Oluş boyutu ise kişinin kim olduğu ve kendini nasıl tanımladığı ile ilgili hissini açıklamaktadır.

Maneviyat, içsel (intrapersonal), kişilerarası (interpersonal) ve kişi-ötesi (transpersonal) olmak üzere üç farklı boyutta incelenmektedir. İçsel boyut, bireyin kendi iç dünyasıyla iletişim kurması açısından değerlendirilir. Kişilerarası boyut, bireyin diğer insanlarla ve toplumla kurduğu bağlantıları içerir. Kişi-ötesi boyut ise bireyin kendisini aşması ve kendinden daha yüce bir varlıkla kurduğu ilişkileri kapsar.²⁷

Ekonomik zorluklar, bireylerin yaşamlarını derinden etkileyen stres, belirsizlik ve çeşitli sorunlarla birlikte gelir. Bu zorluklar, maddi kaygılar, işsizlik, düşük gelir, borçlar veya temel ihtiyaçlara erişimde zorluklar gibi çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir. Ekonomik zorluklarla başa çıkma süreci, bireylerin manevi sorunlarla yüzleşmelerine neden olabilir. Ekonomik zorluklar karşısında ortaya çıkan bazı manevi sorunlar şunlardır;²⁸

- Ekonomik sıkıntılar, bireylerde geleceğe dair belirsizlikler yaratarak umutsuzluk ve endişe duygularını artırabilir. Gelecekle ilgili belirsizlik, bireylerde kaygı ve karamsarlık hissi uyandırabilir.
- Ekonomik zorluklar, bireylerin sahip oldukları maddi varlıkları kaybetmelerine veya değerli şeylerden vazgeçmelerine neden olabilir. Bu durum, değer kaybı ve yaşam kalitesinde azalma hissi yaratabilir.
- Ekonomik zorluklar, aile içinde gerilimlere ve çatışmalara yol açabilir. Maddi sıkıntılar, aile üyeleri arasındaki ilişkileri zorlayabilir ve anlaşmazlıklara neden olabilir.

²⁷ Swinton, 2001, s. 45.

²⁸ Senanur Tarhan. *Yaşamda Anlam, Hayat Memnuniyeti, Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

- İş kaybı veya maddi kayıplar, bireylerin kişisel kimliklerini sorgulamalarına ve değer duygularını kaybetmelerine neden olabilir. Bu durum, kişisel tatmin ve memnuniyette azalmaya yol açabilir.
- Ekonomik sıkıntılar, bireyleri toplumdaki ve sosyal etkinliklerden uzaklaştırabilir. Maddi zorluklarla başa çıkmaya odaklanmak, kişilerin sosyal bağlantılarını zayıflatabilir ve izolasyona neden olabilir.
- Ekonomik zorluklar, bireylerde depresyon, anksiyete ve diğer ruhsal sağlık sorunlarını tetikleyebilir. Uzun süreli maddi sıkıntılar, ruhsal sağlığı olumsuz etkileyebilir.
- Ekonomik zorluklar, bireylerin motivasyonunu ve moralini azaltabilir. İşsizlik veya maddi sıkıntılar, bireylerin geleceğe dair hedeflerine ulaşma konusundaki inançlarını sarsabilir.

2.4. Ekonomik ve Manevi Sorunlar Arasındaki İlişki

İnsan hayatında davranışlarını belirleyen birçok etmen bulunmaktadır. Bu etmenler, bireyin kendi özellikleri, kültürel bağlam ve temel sosyal kurumlar aracılığıyla ortaya çıkar. Bu kurumlar arasında aile, eğitim, siyaset, ekonomi, ahlak, din ve hukuk önemli bir rol oynar. Bu bağlamda, özellikle ekonomi ve din olmak üzere bu kurumların etkileşimine odaklanmak gereklidir.²⁹

İnsanlar toplumsal bir yaşamın parçasıdır ve temel ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli faaliyetlerde bulunurlar. Yiyecek ve barınma gibi temel ihtiyaçlar birinci düzeyde önemlidir, ancak insanların ihtiyaçları sınırsızdır. Bu nedenle, kaynak sıkıntısı ve dengesizlikle başa çıkabilmek adına ekonomik faaliyetlerde bulunurlar. Marshall'ın tanımına göre, ekonomi, sosyal yaşamın iktisadi yönlerini araştıran bir disiplindir. Ancak ekonomik faaliyetler, sadece maddi yönü değil, aynı zamanda insanların inançları ve değerleri tarafından da şekillenir.³⁰

Din, bu noktada ekonomi ile bağlantılıdır. Çünkü ekonomik olaylar, sosyal olaylardır ve sosyal olaylar insanların etkileşimleri sonucu ortaya çıkar. Din, insanların

²⁹ Mustafa Şahin, vd. Öznel İyi Oluşu Açıklamada Umut ve Yaşamda Anlamın Rolü. *Kastamonu Eğitim Dergisi* 20/3 2012, 827-836.

³⁰Sevinç vd. Dindar ve Spiritüel Olmama (DİSOL) Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 2015, 59-86.

ihtiyaçlarını belirlemede ve bu ihtiyaçları karşılama biçiminde önemli bir rol oynar. Regis Jolivet'in tanımına göre, subjektif din, insanın Tanrı'ya duyduğu bağlılık ve inançları içerirken, objektif din, bu duyguların harici fiillerle ifade edilmesini kapsar.³¹

İnsanlar, güvenli, huzurlu bir yaşam sürmek isterler ve bu yaşantı, ekonomik ve psikolojik olarak dengeli olmalıdır. Belirsizlik, tehlike ve acılarla başa çıkamayan bireyler, kudretli bir varlığa sığınma ihtiyacı duyarlar ve bu noktada dini inançlar devreye girer. Ayrıca din, toplumsal birliği sağlayıcı bir rol oynar ve ekonomik faaliyetler bu birliği olumsuz etkilemez. Din, maddi doyumun ötesinde manevi doyuma ulaştırabilir ve ekonominin bu doyumunu sağlama sürecinde rehberlik eder.³²

Din, aynı zamanda ekonomik faaliyetleri ahlaki bir çerçevede düzenleyen bir rol üstlenir. Toplumda adaleti, dürüstlüğü ve yardımlaşmayı teşvik eder, insanları maddi kazanç sağlama hırsından uzaklaştırır. Ekonomik anlamda kontrolsüz tüketimi dizginlemek ve sosyal yardımlaşmayı teşvik etmek gibi görevleri vardır. Hırsın önlenmesi ve insanların dini inançları doğrultusunda eğitilmesi, ekonomik anlamda dengenin korunmasına yardımcı olur.³³

Görüldüğü üzere, genel anlamda din, bireyin hayatında önemli ekonomik etkiler yaratmaktadır. Özellikle İslam'ın etkisi altındaki doğu toplumlarında, dinin ekonomi üzerinde belirleyici bir rol oynadığı açıktır. İslam'ın beş şartından biri olan zekât vermek ve hacca gitmek, özellikle Türkiye gibi hala gelişmekte olan ülkelerde yaşayan insanlar için ekonomik anlamda zorlayıcı ibadetler arasındadır. Çünkü çoğu insan, yoksulluk sınırının altında veya tam sınırdadır. Ancak istatistiklere bakıldığında, bu ibadetlerin yerine getirilme oranı öngörülenin üzerindedir ve bunun sebepleri arasında İslam inancının insanlar üzerindeki bağlayıcı etkisi ön plana çıkmaktadır.

Dini bayramlardaki ritüellerin herkes tarafından kabul edilmesi, ekonomik açıdan bakılmaksızın dini inanca mensup herkesten beklenmesi, dinin ekonomik davranışlar üzerindeki etkisini gösterir. Bu durum, insanların ekonomilerini bu dini gerekliliklere göre düzenlemelerine ve davranışsal olarak buna uygun bir yol

³¹ David, Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, Çev: Sungur Savaş, (İstanbul Metis Yayınları, 2003).

³² Salih, Güney, *Davranış Bilimleri*, Nobel Yayın Dağıtım. 2008.

³³ Rukiye Şahin. vd. Manevi Anlam ile Maneviyat İlişkisinin İncelenmesi, *Turkish Studies* 12/28 (2017), 681-702. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies>.

izlemelerine neden olmaktadır. Dini inançlar doğrultusunda yapılan yatırımlar, günlük hayatı olumsuz etkilese bile, bireyin iç huzurunu sağlama açısından, bu inançların yaşamındaki önceliğini yansıtır. Ayrıca, cennet-cehennem inancının etkisiyle birey, bu dünyadan sonra yaşayacağı yaşamını garanti altına aldığı kanaatiyle, yaşamının ekonomik boyutunu, dininin gereklerini yerine getirerek düzenler.

Tüm bu durumlar göstermektedir ki, ekonominin din karşısında pasif kaldığı düşüncesi büyük bir yanılgıdır. Paranın gücü, genel anlamda inançların gücünden her zaman üstün gelmiştir. Bu, kapitalist dünya düzeninin hala varlığını sürdürebilmesinden anlaşılabilir gibi, ekonomik değişimlere rağmen tekrar evrilebilmesinden de anlaşılabilir. Ancak, dinin ekonomi karşısında mücadele ettiği bir gerçektir. Para insanları cazip kılsa ve insanlar yaşamlarını sürdürmek için çalışmak zorunda kalsalar da din ve inanç sistemlerinin baskısı, ekonomiden geri kalmamıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, dinin ekonomiye sadece saygı gösterme ve korkma üzerinden etki etmediğidir. Din, değişen dünya koşullarına ayak uydurma çabalarında bulunmuş ve bu çabalarını ekonomik değişimlerle ortaya koymuştur. Örneğin İslam dini, faizi yasaklamasına rağmen kendine özgü bir bankacılık sektörü geliştirmiş ve faizi kar payı olarak adlandırarak yumuşatmıştır. Bu, İslam'ın, mensuplarını hem inançlarından uzaklaştırmamış hem de değişen dünya düzenine ayak uydurmalarını sağlamıştır.³⁴

Ancak, dinin ekonomi karşısında etkili bir şekilde korunmuş olmasının nedenleri arasında sadece inançlara saygı duyma ve onlardan korkma yer almamaktadır. Din, kendisini değişen dünya düzenine uyarlamak adına çabalar sarf etmiş ve pratik hayatın belirleyicilerinden biri olma yolunda konumunu güçlendirmiştir. Dindeki haram kavramının, insanların yaşamlarını sürdürebilmek adına önemli bir rol oynadığını görmek, dinin ekonomiye karşı etkisinin sadece inançlardan ibaret olmadığını gösterir. Din, kökenlerine sadık kalmış ve değişen dünya düzenine ayak uydurma çabası göstermiştir. Bu süreçte, para da dinin etkisi altında ekonomik yapılanmaları

³⁴ İlhan Tahsin ve Yaşar Özbay, Yaşam Amaçlarının ve Psikolojik İhtiyaç Doyumunun Öznel İyi Oluş Üzerindeki Yordayıcı Rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 4/34 2010, 109-118.

etkilemiştir. Bu etkileşim, ekonominin dinin baskısına karşı mücadele ettiği bir alanı ortaya çıkarmıştır.³⁵

Din, sadece dini ve ekonomik yapılanmaların etkileşiminde rol oynamamış, aynı zamanda toplumsal bir bütünün içinde tarihsel bir arka plana sahip olmuştur. Örneğin Hıristiyanlık, değişen dünya koşullarında kendisini korumak adına dönüşmek zorunda kalmıştır. Yahudilik ise soykırımdan çıkarak, büyük mücadeleler vererek ve birçok zorluğa karşı koymuş olarak kendisini kökten değiştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, dinin ekonomik ve toplumsal yapılanmalara olan etkisi, sadece dini veya ekonomik faktörlerle sınırlı değildir. Her iki faktör arasındaki etkileşim, toplumsal bir bütünlüğün içerisinde tarihsel bir arka plana dayanmaktadır.³⁶

Din ve ekonomi bağlamında ekonomik ve manevi sorunlar arasındaki ilişki incelendiğinde kompleks bir konu olduğu ve birbirlerini etkileyen birçok faktör içerdiği ortaya çıkmaktadır. İnsan hayatını anlamak ve ele almak için sadece maddi boyutu değil, aynı zamanda manevi boyutu da göz önünde bulundurmak önemlidir. Bu iki alan arasındaki etkileşimi anlamak için bazı temel noktaları şu şekilde özetlemek mümkün olacaktır;³⁷

- Ekonomik sorunlar genellikle temel ihtiyaçların karşılanmasıyla ilgilidir. Gelir, işsizlik, enflasyon gibi ekonomik sorunlar, insanların temel ihtiyaçlarını etkileyebilir. Bu durum, insanların manevi olarak huzurlu ve tatmin olmuş hissetmelerini zorlaştırabilir.
- İş hayatındaki ekonomik sorunlar, çalışanların manevi sağlığı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Uzun çalışma saatleri, düşük ücretler, iş güvencesizliği gibi ekonomik sorunlar, stres, mutsuzluk ve genel olarak yaşam kalitesinde düşüşe neden olabilir.
- Gelir eşitsizliği ve adaletsizlik, toplumda manevi sorunlara yol açabilir. Toplumsal dengesizlikler, insanların birbirine duyduğu güveni ve

³⁵ Gürsu, Orhan - Ay, Yaşar. Din, Manevi İyi Oluş ve Yaşlılık. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/61 2018, 1176-1190.

³⁶ İlhan ve Özbay, *Yaşam Amaçlarının ve Psikolojik İhtiyaç*, s. 109-118.

³⁷ Erol, Gökay, *Hayatın Anlamı Var mı?*. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013).

dayanışmayı azaltabilir. Bu durum, manevi değerlere olan inancı ve toplumsal bağları zayıflatabilir.

- Ekonomik durumlar, tüketim alışkanlıklarını ve değerleri etkiler. Tüketim odaklı bir toplumda, maddi başarı ve kazanç, manevi değerleri geri plana atabilir. Bu durum, bireylerin yaşam amaçlarını sorgulamalarına ve manevi boşluklar yaşamalarına neden olabilir.
- Ekonomik sorunlar, bireylerin mental ve fiziksel sağlığını etkileyebilir. Finansal stres, anksiyete ve depresyon gibi manevi sorunlara yol açabilir. Aynı zamanda, sağlık hizmetlerine erişimdeki ekonomik sınırlamalar, insanların sağlık sorunlarına etkili bir şekilde mücadele etmelerini zorlaştırabilir.
- Ekonomik durumlar, eğitim ve bilgiye erişimi etkiler. Eğitimdeki fırsat eşitsizlikleri, bireylerin potansiyellerini tam olarak gerçekleştirmelerini engelleyebilir. Bu durum, bireylerin manevi gelişimine ve özsaygılarına zarar verebilir.
- Ekonomik olarak zorlayıcı bir ortamda işsizlik ve iş tatminsizliği artabilir. Bu durum, bireylerin manevi olarak tatmin olmalarını engelleyebilir ve toplumsal huzursuzluklara neden olabilir.

Ekonomik ve manevi sorunlar arasındaki ilişki karmaşıktır ve birbirlerini etkileme eğilimindedir. Bu nedenle, sürdürülebilir bir toplumsal denge ve bireylerin sağlıklı gelişimi için hem ekonomik hem de manevi boyutları ele almak önemlidir. Toplumsal politikaların oluşturulması ve uygulanması sırasında bu dengeyi gözetmek, daha adil ve sağlıklı bir toplumun oluşturulmasına katkı sağlayabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: DANIŞMANLIK HİZMETLERİ VE MANEVİ SORUNLARA YÖNELİK STRATEJİLER

3.1. Profesyonel Yardım ve Danışmanlık Hizmetleri

Bir disiplinin bilimsel alanda kabul görmesi için kritik öneme sahip olan unsurlardan biri, söz konusu disiplinin tanımlanması, sınırlarının belirlenmesi ve yöntemlerinin net bir şekilde ortaya konmasıdır. Bu bağlamda, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik disiplini, bağımsız bir bilim disiplini olarak tanımlanırken, özellikle dini danışmanlık ve psikolojik danışmanlık arasındaki benzerlikler ve farklılıkların vurgulanmasına dayanmaktadır.³⁸

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, bireyin kendi benliğini anlaması, maddi ve manevi sorunlarını çözmesi, gerçekçi kararlar alması, yeteneklerini en uygun şekilde geliştirmesi, çevresiyle dengeli ve sağlıklı bir şekilde uyum içinde olması, dünya ve ahiret mutluluğunu kazanarak kendini gerçekleştirme için manevi danışmanlık ve rehberlik eğitimi almış profesyoneller tarafından sunulan psikolojik yardımlara atıfta bulunan bir disiplindir. Amerikan Pastoral Danışmanlar Derneği'nin (American Association of Pastoral Counselors) tanımına göre, manevi danışmanlık, bireysel veya grup seviyesinde, deneysel ve davranışsal olarak teolojik bakış açısını göz önünde bulundurarak danışanın hayatını irdeleme, keşfetme ve rehberlik etme amacını taşır.³⁹

Bu bağlamda, Ok'un ifadesiyle, manevi danışman, danışmanlık sürecinde bireyle bütünlük içinde ilgilenir ve insanların aşkın olanla ilişkili kendi anlamlarını bulmalarına ve bu ilişkiye rehberlik etme sorumluluğunu üstlenir.

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, özellikle bireyin içsel sağlığına odaklanan bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Ancak bu içsel sağlık, tamamen sosyal açıdan değerlendirildiğinde, bireyin yaşamını ve bu yaşamdaki iletişim biçimlerini belirleyen bir psikolojik iyi olma durumunu gerektirir.

³⁸ Hüseyin Şenbaş. *Psiko-Sosyo-Teolojik Yaklaşımlar Çerçevesinde Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Teorik Temelleri ve Pratik Yansımaları*. (Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2019).

³⁹ Abdullah Coşkunsever, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.2018).

Bu alandaki çalışmalar özellikle Batı'da yaygın olmakla birlikte Türkiye'de de hızla artmaktadır. Tıp, psikoloji ve ilahiyat alanlarından gelen araştırmacılar, bu alanda çalışmalarını sürdürmektedirler.

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, tarihsel süreçte birçok anlam kaymasına uğramıştır. Bu bağlamda, bu disiplinin hangi alanlarla ilişkilendirildiği, müstakil bir kavram haline gelme sürecinde etkilendiği ve bu kavramın neyi ifade ettiğinin açıklanması, alanın anlaşılması açısından önemlidir.

Bu disiplin, özellikle dini danışmanlıktan büyük ölçüde etkilenmiştir ve tarihsel bir gerçeklik olarak dini danışmanlığı örnek almıştır. Ancak, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, sadece dini danışmanlığa indirgenmemeli ve onun bir türü olarak görülmemelidir.⁴⁰ Ayrıca, bu dini danışmanlığın belirli bir dini ekole bağlı olmadığı, dinlere ve dindarlara karşı objektif bir yaklaşım içerdiği belirtilmelidir.

Aydınlanma, sanayileşme, küreselleşme, sekülerizm, postmodernizm, hümanizm gibi akımlar, skolastik düşüncenin baskıcı tutumunu, bireyin kendini aşmasının önünde bir engel olarak görmektedir. Bu durum, insanların maneviyata olan eğilimini artırmış, bu alanda yapılan akademik çalışmaların sayısını giderek artırmıştır.

Modernleşmenin beraberinde getirdiği sorunlar ve bireyselleşme süreci, maneviyat yönelimi ve anlam arayışının artmasına neden olmuş, bu da profesyonel "manevi danışmanlık ve rehberlik" hizmetine olan ihtiyacı doğurmuştur.⁴¹

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, tarihsel bağlamda dini danışmanlığın içinde bir hizmet alanı olmuş ve zaman zaman aynı anlamda kullanılan bir uygulama halini almıştır. Ancak, dini danışmanlıktan ayrılarak kendine özgü bir alan modeline evrilmiştir. Bu ayrışma sürecini anlamak için şu tanım dikkate alınabilir: "Dini danışmanlık ile manevi danışmanlığın farklılaşma sürecinde dini danışmanlık uygulamalarının farklı alanlara yayılması, belli bir dine has olmayacağı düşüncesi,

⁴⁰ Şenbaş. *Psiko-Sosyo-Teolojik Yaklaşımlar*, s. 7.

⁴¹ Hakan Kılınçer, *Tıp, psikoloji ve ilahiyat fakültesi öğrencilerinin Türkiye'deki MDR uygulamalarına yönelik tutumları üzerine bir araştırma*, (Yüksek lisans tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. 2019).

birçok kişinin dindarlığın yanı sıra maneviyat kavramı üzerinden kendini tanımlaması, maneviyata olan yönelimin artması vb. unsurlar bu süreçte etkili olmuştur".⁴²

Ok'a göre, dini danışmanlığı dünyevî ve seküler danışmanlıktan ayıran temel noktalar şunlardır: İlk olarak, dini danışmanlığın bir din adamı tarafından gerçekleştirilmesi. İkincisi, danışma ve rehberliğin nihai anlam ve varoluşsal konulara odaklanması. Üçüncüsü, dinsel ve manevi danışmanlığın, rehberlik etme, destekleme, uzlaştırma gibi çeşitli yaklaşımları içermesiyle günümüz psikolojik danışmanlığının alanından daha geniş bir çerçeveye sahip olması. Dördüncüsü ise dini ve manevi danışmanlıkta, dinsel ve geleneksel sembollerin ve değerlerin tedavi sürecinde bir araç olarak kullanılmasıdır.⁴³

Dinsel danışmanlık ile manevi danışmanlığın hem kesiştiği hem de ayrıştığı konu, maneviyat kavramıdır. İnsanın hayatın anlamını arama ve nihai anlama ulaşma çabaları, maddi dünyasının ötesinde aşkın bir boyutu ifade eder. Bu özlem, insanın toplumsallaşmaya ve kendi benliğine yönelmesini beraberinde getirir.

Dinî/dinsel danışmanlık ve manevi danışmanlık arasındaki önemli bir kesişim noktası, insanlara yönelik bakış açılarıdır. Her iki danışmanlık türü de insan hayatının sadece maddi koşullara bağlı olmadığını vurgular. İnsan, sadece bir beden değil, aynı zamanda maneviyata sahip bir varlıktır. Her iki danışmanlık alanında da aşkın veya ruhsal boyutun göz önünde bulundurulması, sadece madde odaklı yaklaşan danışmanlık türlerinin göz ardı ettiği bir alanı ön plana çıkarır. Ok'a göre; manevi veya dini danışmanlık, insan hayatının aşkın bir boyutunu kabul eden bireylere uygulanan bir danışmanlık türüdür.⁴⁴

Bu düşünce, bireyin manevi danışmanlıktan destek alabilmesi için öncelikle kendi içindeki aşkın tarafın farkında olması gerektiğini vurgular. Kişi, kendi iç dünyasındaki eksiklikleri fark etmediği sürece destek alma ihtiyacı duymayabilir veya hangi konularda destek ihtiyacı olduğunu anlayamayabilir. Bu nedenle, bireyin kendi iç âleminin farkına varması, manevi danışmanlık sürecinde önemli bir adımdır. Bu noktada Mevlâna'nın ünlü sözü hatırlanabilir: "Aziz dost! Sen, tek bir kişi değilsin; sen

⁴² Kılınçer, *Tıp, psikoloji ve ilahiyat*, s.4.

⁴³ Ümmü Ok. *Maneviyat ve Öznel İyi Oluş Değişkenlerinin Hayatın Anlamını Yordaması* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2004).

⁴⁴ Ok, *Maneviyat ve Öznel İyi Oluş*, s. 42.

bir âlemsin! Sen derin ve çok büyük bir denizsin. Ey insan-ı kâmil! O senin muazzam varlığın, belki dokuz yüz kattır; dibi, kıyısı olmayan bir denizdir. Yüzlerce âlem, o denize gark olup gitmiştir!"⁴⁵

Manevi danışmanlıkta, bireyin manevi boyutunun bilincinde olması büyük önem taşır. Aynı şekilde, danışmanın da bireyin maddeden öte bir âleminin olduğunun farkında olması ve bu bilince sahip olması gerekmektedir. Manevi danışmanlık ve rehberlikte danışmanın amacı, sözlü veya diğer iletişim teknikleriyle nihaî anlam veya kaygı, stres gibi psikolojik konularda sıkıntı yaşayan bireyleri rahatlatmaktır. Ancak, konular zamanla değişebileceği için danışmanın bu değişkenliğe uygun bir yaklaşım benimsemesi gerekmektedir. Danışman, örneğin engelli veya yoksul bireylere yardım etme konusunda destek sağlayabilir veya iş bulma, okul tercihi gibi konularda rehberlik edebilir. Ayrıca, evliliklerinde sorun yaşayan veya sosyal ilişkilerinde çatışma yaşayan bireylere uzlaştırma veya barıştırma konularında rehberlik yapabilir.⁴⁶

Manevi profesyonel yardım ve danışmanlık hizmetleri, bireylerin manevi, ruhsal ve duygusal ihtiyaçlarına odaklanan özel bir hizmet kategorisidir. Bu hizmetler genellikle dini liderler, manevi danışmanlar veya ruhsal rehberler tarafından sağlanır.⁴⁷

Dini Danışmanlık ve Rehberlik: Dini liderler veya manevi rehberler, bireylerin dini inançları çerçevesinde yaşadıkları sorunlarla başa çıkmalarına yardımcı olur. Bu hizmet, kişinin manevi yolculuğunu anlamalarına, dini inançlarını güçlendirmelerine ve yaşamları üzerindeki dini etkileşimleri keşfetmelerine odaklanır.

Ruhsal Danışmanlık: Ruhsal danışmanlar, bireylerin içsel huzur ve dengeyi bulmalarına yardımcı olur. Meditasyon, mindfulness, spiritüel pratikler gibi yöntemlerle bireylerin ruhsal sağlıklarını güçlendirmeye odaklanır. Bu hizmet, bireyin manevi derinliğini keşfetmelerini destekler.

Aile ve Topluluk Rehberliği: Manevi danışmanlar, aile içi ilişkilerin ve topluluk bağlarının güçlendirilmesine yönelik rehberlik yaparlar. Bu hizmet, topluluk içinde dayanışma, empati ve sevgi gibi manevi değerlere vurgu yaparak bireylerin sosyal bağlarını güçlendirmeyi amaçlar.

⁴⁵ Muzaffer Merter. *Dokuz Yüz Katlı İnsan*. (İstanbul: Kaknüs Yayınları.2017).

⁴⁶ Ok, *Maneviyat ve Öznel İyi Oluş*, s. 43.

⁴⁷ Mustafa, Çiftçi. *Maneviyat ve Psikolojik Danışma*. (İstanbul: Kaknüs Yayınları. 2016).

Kriz ve Kayıp Danışmanlığı: Manevi danışmanlar, kayıp, yas, veya zorlu yaşam olaylarından etkilenen bireylere destek sağlar. Manevi perspektiften bakarak, bireylerin bu zorlu zamanlarda güç bulmalarına ve anlam oluşturmalarına yardımcı olur.

Ahlaki ve Etik Rehberlik: Manevi danışmanlar, bireylerin ahlaki değerleriyle uyumlu bir yaşam sürmelerine rehberlik ederler. Manevi etik ve değerlerin güçlendirilmesi üzerinde durarak, bireylerin yaşam kararlarını manevi temellerle inşa etmelerine yardımcı olurlar.

Manevi profesyonel yardım ve danışmanlık hizmetleri, bireylerin manevi boyutlarını anlamalarına, içsel dengeyi bulmalarına ve yaşamlarını daha anlamlı bir şekilde yönlendirmelerine yardımcı olmayı amaçlar. Bu hizmetler, bireyin manevi inançlarına saygılı bir şekilde gizlilik ve güven esaslarına dayanarak sunulur.

3.2. Toplum Destek Grupları

Sosyal hizmet mesleğinin kökenleri, ilk dönemlerinde Amerika'da dini örgütlerle sıkı bir ilişkiye dayanmaktadır. Bu erken dönemlerde, Amerika'da yürütülen sosyal hizmet çalışmalarının önemli bir destekçisi ve kaynağı dini kurumlar olmuştur.⁴⁸ Ancak, zaman içinde sosyal hizmet mesleği sekülerleşmeye doğru evrilmeye başlamıştır. Bu süreç, 20. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.⁴⁹

Sekülerleşme sürecine rağmen, 1950'li yıllardan sonra sosyal hizmet mesleğinde manevi destek hizmetlerinin önemi üzerine ciddi tartışmalar başlamıştır. Bu dönemde, ilişkinin bu şekilde değişmesinin pek çok nedeni bulunmaktadır. Ancak, Eck.⁵⁰ bu durumun en önemli nedeninin, yardım arayan bireylerin çoğunluğunun manevi veya dini duyguların önemli olduğunu ve bu nedenle doğrudan manevi destek hizmetlerini talep etmelerinden kaynaklandığını belirtmiştir.

Son dönemlerdeki gelişmeler, sosyal hizmetin kökenlerine geri dönüşü işaret etmektedir. Yardım arayan bireylerin manevi ve dini ihtiyaçlarının önem kazanması, sosyal hizmet alanında manevi destek hizmetlerinin tekrar değerlendirilmesine ve

⁴⁸ T. P. Holland, *Values, Faith and Professional Practice, Social Thought*, Vol: 15, No: 4, (1989) 28- 40.

⁴⁹ Ok, *Maneviyat ve Öznel İyi Oluş*, s. 43

⁵⁰B. E. Eck. *An exploration of the therapeutic use of spiritual disciplines in clinical practice. Journal of Psychology and Christianity*, Yıl: 21 Sayı: 3, (2002). 266–280.

tartışılmasına yol açmıştır. Bu durum, sosyal hizmet uzmanlarının, bireylerin manevi ve dini boyutlarına daha duyarlı bir şekilde yaklaşmalarını gerektirmektedir.

Mevcut verilere göre, manevi destek hizmetlerinin ruhsal sağlığı korumada önemli bir rol oynadığı gözlemlenmektedir. Manevi destek alan bireyler, ruh sağlığı açısından daha iyi hissettiklerini belirtmektedirler.. Özellikle manevi destek uygulayıcılarının, müracaatçıların dilini kullanması ve kişinin aşkın gücüyle kurduğu ilişkiyi güçlendirmeye çalışması, sosyal hizmet ve maneviyat ilişkisini daha güçlü bir hale getirmektedir.⁵¹

Manevi destek hizmetlerinin temel işlevi, bireyin kendisine, çevresine, topluma, Tanrı'ya ve doğaya karşı yaşadığı yabancılaşma duygusunu ortadan kaldırmaya destek olmak veya minimize etmesini sağlamaktır. Bu süreçte, bireyin hayatını anlamlı kılma çabası da önemli bir rol oynar.⁵² Özellikle gençlerin kimlik kazanmasına ve kendisini çevresiyle uyum içinde tanınmasına yardımcı olacak bir anlamlılık duygusu sunar.⁵³

Manevi destek hizmetleri, müracaatçının kendi gerçekliğinin farkına varmasına katkıda bulunur. Bireyin içindeki potansiyeli harekete geçirerek, bireyin kendisi ve çevresiyle uyum içinde, huzurlu bir şekilde yaşamasına destek olur. Bu denge kurulduğunda, birey, diğer varlıklarla (kişi, çevre, doğa ve Tanrı) uyum içinde olur. Ayrıca, manevi danışmanlık hizmetlerinin bir diğer işlevi de bireye rehberlik etmektir. Müracaatçıya veya herhangi bir sosyal bireye bütüncül bir şekilde yaklaşarak benlik bilgisinin duygusal keşfini sağlar. Bunun yanı sıra, manevi destek hizmetleri, bireyin geçmiş ile şimdi arasında bir köprü görevi görerek, modern bilimle metafizik arasında bir denge kurarak, kişinin ruhsal olarak kendini iyi hissetmesine yardımcı olur.⁵⁴

Manevi destek, bireylerin duygusal ve ruhsal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir yardım biçimidir ve bu destek genellikle topluluklar veya destek grupları aracılığıyla sağlanır. Toplum destek grupları, benzer zorluklarla karşılaşan bireylerin bir araya gelerek birbirlerine moral, anlayış ve dayanışma sağladığı platformlardır. Bu gruplar,

⁵¹ Ok, *Maneviyat ve Öznel İyi Oluş*, s. 43

⁵² Ahmet, Seyyar, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Bakım*. (İstanbul, Rağbet Yayınları, 2010).

⁵³ S.A. Atakan. *Gençlikte Kimlik Sorunlarına Dair Yönelik Rehberlik Hizmetleri, Yüksek Öğretimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma Toplantısı*, (1989).

⁵⁴ Ö. Özdoğan, *İsimsiz Hayatlar Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş*, 4.Baskı, (Ankara, Özden Öze Yayınları. 2010).

ortak deneyimlere sahip insanların birbirleriyle paylaşım yapmasını ve birbirlerine destek olmasını amaçlar.⁵⁵

Manevi destek sunan toplum destek grupları genellikle belirli bir konu veya yaşam zorluğu etrafında şekillenir. Örneğin, kayıp yaşayanlar için yas destek grupları, bağımlılıkla mücadele edenler için bağımlılık destek grupları gibi. Bu gruplar, bireylerin hissettikleri duyguları ifade etmelerine, tecrübelerini paylaşmalarına ve birbirlerine moral vererek yaşadıkları zorlukların üstesinden gelmelerine yardımcı olabilir.⁵⁶

Toplum destek gruplarının manevi destek sağlamadaki etkisi, bireylere bir aidiyet duygusu kazandırmak, yalnızlık hissini azaltmak ve yaşadıkları sorunlara karşı daha iyi başa çıkabilmelerine olanak tanımaktadır. Grup üyeleri arasındaki paylaşım ve dayanışma, bireylerin kendi yaşam deneyimlerini daha iyi anlamalarına ve bu deneyimlerle baş etmelerine yardımcı olabilir.⁵⁷

Bu tür destek grupları, profesyonel rehberlik veya danışmanlık hizmeti almanın ötesinde, benzer deneyimlere sahip insanlar arasında empati ve anlayışla bir araya gelmeyi amaçlar. Katılımcılar arasındaki güvenli ortam, bireylerin duygusal olarak açılmasını ve birbirlerine destek olmalarını kolaylaştırabilir.⁵⁸

Sonuç olarak, toplum destek grupları, manevi destek ihtiyacı duyan bireyler için önemli bir kaynak olabilir. Bu gruplar, ortak deneyimlere dayalı güçlü bağlar oluşturarak bireylerin duygusal sağlığını güçlendirebilir ve yaşadıkları zorlukların üstesinden gelmelerine yardımcı olabilir.⁵⁹

3.3. Eğitim ve Farkındalık Programları

Dünya genelinde hastaneler, cezaevleri ve birçok kurumda manevi danışmanlık hizmeti sunulduğu gibi, Amerika, İngiltere, Singapur gibi bazı ülkelerde okullarda da manevi danışmanlık hizmeti verilmektedir. İngiltere'de manevi bakım/danışmanlık, 1923'te Fyling Hall School'da Mab Bradley tarafından başlatılmıştır. Temel anlayış,

⁵⁵ H. Apak, *Sosyal Hizmet ve Maneviyat: Sosyal Çalışmacılar Üzerine Bir Alan Çalışması*, (Doktora, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2017).

⁵⁶ Kılınçer, *Tıp, psikoloji ve ilahiyat*, s.5.

⁵⁷ Merter. *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, s.44.

⁵⁸ Kılınçer, *Tıp, psikoloji ve ilahiyat*, s.7.

⁵⁹ Çiftçi. *Maneviyyat ve Psikolojik Danışma*, s. 34.

eğitimin sadece ders programları ve metinlerle sınırlı olmadığını, çocukların hayat hakkında da bilgi edinmelerini, geleneksel değerleri öğrenmelerini ve dürüstlük, görgü, karşılıklı saygı gibi değerleri benimsemelerini içerir. İngiltere'deki manevi danışmanlık eğitimleri, öğrencilerin hayat hakkında bilgi edinmelerini ve geleneksel değerleri öğrenmelerini amaçlayan çalışmalara odaklanmaktadır.⁶⁰

British International School/İngiliz Uluslararası Okul, manevi danışmanlık birimini, okul yaşamının temel bir boyutu ve genç yetişkinlerin gelişimini desteklemek için kullanılan bir sistem olarak tanımlamaktadır. Manevi danışmanlık birimi, öğrencinin eğitimsel, duygusal ve sosyal gelişimini öğrenme değerlerinin merkezine koyan bütünsel bir eğitim yaklaşımının ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Bu birim, yöneticiler, müdür yardımcıları, seviye belirleme koordinatörleri, öğretmenler ve özel öğretmenler gibi bir grup aracılığıyla bir senelik bir planlama süreci olarak işler.⁶¹

Manevi danışmanlık eğitimlerinin Amerika'da ilk olarak ortaya çıktığı yerlerden biri, II. Dünya Savaşı'na kadar bazı teoloji fakültelerinin manevi danışmanlık alanında dersler verdiği ve savaş sırasında birçok asker ve vatandaşa manevi destek sağlama ihtiyacının ortaya çıktığı dönemdir. 1950'li yılların sonlarına doğru, Kuzey Amerika'da birçok teoloji fakültesinde manevi/dinî danışmanlık kursları verilmeye başlanmıştır. 20. yüzyılın sonlarına doğru, manevi danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaştığı ve bu yaygınlaşma sürecinde kurumsallaşmanın gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Yapılan araştırmalar, okullarda verilen manevi danışmanlık eğitimlerinin öğrencilere aidiyet duygusu kazandırdığını, kimlik duygusunu geliştirdiğini ve öğrenme eğilimlerini keşfetmelerine yardımcı olduğunu ortaya koymaktadır.⁶²

Dijital çağ öncesi, bireyler toplum içinde yaşadıkları sorunlara aile üyeleri, komşular veya akrabaların destek sağladığı bir ortamdıydı. Ancak zamanla insanlar birbirlerinden uzaklaştıkça, ilişki ağları zayıflayarak kimse birbirinin sıkıntısından haberdar olamaz hale geldi. Yoğun yaşam temposu içinde, başkaları için yardım etme eğilimi azaldı. Günümüzde insanların birbirine karşı tahammülsüzleştiği ve seküler içeriklerin dünyevileşmeye katkıda bulunduğu bir süreç yaşanmaktadır. Bu değişimler,

⁶⁰ Ömer, Özdoğan. *İsimsiz Hayatlar Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş*, 4. Baskı, (Ankara, Özden Öze Yayınları.2010).

⁶¹ Holland, *Values, Faithand Professional Practice*, s. 38.

⁶² Seyyar, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Bakım*, s. 77.

bireysel ve toplumsal olarak manevi konularda doğru kaynaklardan beslenmeyi zorunlu hale getirmiştir.⁶³

Yapılan araştırmalar, psikolojik sorunların, bunalım dönemlerinin, kayıpların, hastalıkların ve diğer zorlayıcı durumların yaşandığında manevi desteğe olan ihtiyacın arttığını göstermektedir. Bu tür zorlayıcı durumlarda, bireyler anlamsızlık ve amaçsızlık hissine kapılabilmektedirler. Bu durumda manevi destek, umutsuzluk, anksiyete, depresyon gibi sorunların önlenmesinde önemli bir rol oynayabilir.⁶⁴

Dinin eski söylemlerinin günümüzde gençler tarafından terkedilmesi, gençlerin maddeye yönelmelerine ve içgüdüsel arzularını önceliklendirmelerine neden olmaktadır. Bu tavır, gençlerin olgunlaşmasını engelleyebilir. Bu nedenle, gençlerin doğru yaşama becerilerini geliştirmelerine destek olunması önemlidir.⁶⁵

İngiltere'de 1988 yılında 18 eğitimcinin manevi danışmanlık hizmeti veren 16 okulda gerçekleştirdiği çalışma, manevi danışmanlığın öğrencilerin özgüven, öz-yönelim, öz disiplin gibi konularda desteklenmesinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu eğitimlerin öğrencilerin potansiyellerini geliştirmelerine, sosyal sorumluluk duygusunu artırmalarına, sosyal becerilerini güçlendirmelerine katkı sağladığı rapor edilmiştir.⁶⁶

Dijital çağın etkisiyle birlikte bireyler arasındaki bağlar zayıflarken, yaşanan sıkıntılar ve sorunlar artmaktadır. Bu durum, manevi destek ihtiyacını önemli hale getirmiştir. Özellikle eğitim ve farkındalık programları, bireylere bu konuda yardımcı olabilir.

Günümüzde bireyler, yaşadıkları stres, kayıp, hastalık gibi zorlayıcı durumlarla başa çıkarken manevi destek arayışına girmektedir. Bu noktada, eğitim ve farkındalık programları, bireylere manevi anlamda rehberlik ederek içsel güçlerini keşfetmelerine yardımcı olabilir.⁶⁷

Eğitim programları, bireylere manevi değerleri anlama, içsel güçlerini güçlendirme ve yaşadıkları zorluklarla başa çıkma konularında bilgi sağlar. Bu programlar, genellikle

⁶³ Apak, *Sosyal Hizmet ve Maneviyat*, s. 23.

⁶⁴ Özdoğan, *İsimsiz Hayatlar*, s. 34-36.

⁶⁵ Ok, *Maneviyyat ve Öznel İyi Oluş*, s. 55.

⁶⁶ Atakan, *Gençlikte Kimlik Sorunlarına Dair*, s. 123.

⁶⁷ Apak, *Sosyal Hizmet ve Maneviyat*, s. 23.

grup çalışmaları, seminerler ve etkileşimli aktivitelerle desteklenir. Böylece bireyler, kendi manevi yolculuklarında farkındalıklarını artırabilir ve yaşamlarına anlam katabilirler.⁶⁸

Farkındalık programları ise bireylerin içsel dünyalarını keşfetmelerine odaklanır. Meditasyon, mindfulness ve benzeri tekniklerle desteklenen bu programlar, bireylere duygusal denge, stresle başa çıkma ve içsel huzur konularında yardımcı olabilir. Farkındalık, bireyin kendi duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını anlamasıyla başlar ve bu da manevi destek ihtiyacını azaltabilir.⁶⁹

Eğitim ve farkındalık programları, toplumda manevi destek ihtiyacını karşılamada önemli bir rol oynar. Bu programlar, bireylere hem manevi anlamda büyümeleri için araçlar sunar hem de toplum içinde daha sağlıklı ve destekleyici ilişkiler kurmalarına yardımcı olabilir.

3.4. Manevi Sorunlara Yönelik Rehberlik Stratejileri

Kuşkusuz, insanın yaratılışından gelen bilişsel ve duyuşsal yetenekleri, maneviyat dünyasının temel taşlarını oluşturmaktadır. Bu kabiliyetler, fark edilebilir ve keşfedilebilir olmalarının yanı sıra ihmal edilebilir ve kontrol dışına çıkabilir özelliklere sahiptirler. Bu durum, birey için hem potansiyel bir sorun kaynağı hem de yardım ve desteğe açık bir kapı olma özellikleri taşır.⁷⁰

İnsanın bu kabiliyetleri, ruhsal yapısını zenginleştirebildiği gibi, manevi sıkıntı ve çöküntü içerisine de düşebilir. Maddi ihtiyaç ve tatminlerinin yanı sıra insanın manevi ihtiyaçları da vardır. İnanma, kutsal ve aşkın olana bağlanma ve güvenme gibi temel manevi ihtiyaçlar, insanın yaşamına anlam katmaktadır.⁷¹

Her insanın içsel ve özgün bir kapasite olarak sahip olduğu maneviyat kavramı, cesaret ve güven veren bir enerji olarak hayatın her alanında etkilidir. Ancak bu enerjinin zayıflaması, mutsuzluğa ve umutsuzluğa sebep olarak kişiyi hayata küstürecek bir sıkıntıya neden olabilir. Hayatın zorluklarıyla baş etmede maneviyat, yaşamsal bir

⁶⁸ Merter. *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, s.44.

⁶⁹ Çiftçi. *Maneviyat ve Psikolojik Danışma*, s. 34.

⁷⁰ Çiftçi. *Maneviyat ve Psikolojik Danışma*, s. 34.

⁷¹ Ok. *Maneviyat ve Öznel İyi Oluş*, s. 58.

güç olarak karşımıza çıkar. Ancak manevi güçten yoksun kalmak, kişinin bu destekten mahrum kalmasıyla sonuçlanabilir.⁷²

Bu durumda, insanlar genellikle manevi yardım ihtiyacı duyarlar. Maneviyatın gücünü yeterince hissedememe durumu, bireyin içsel sıkıntılarını aşmak için dışarıdan bir yardım arayışına girmesine yol açar. İşte bu noktada, herkesin zaman zaman hissedebileceği bir manevi yardım ihtiyacı ortaya çıkar.⁷³

Öte yandan, insanın doğasındaki mükemmellik potansiyeli, sürekli bir gelişim arzusunu tetikler. Bu içsel arzu, insanın kendini geliştirme yolculuğunda manevi tatmin ve dinginliğin önemli bir enerji kaynağı olduğunu gösterir. Ancak bu yolculukta manevi tatmin ve dinginliği bireysel olarak elde etmek her zaman kolay değildir.⁷⁴

Tarihin eski devirlerinden beri, insanlar manevi sıkıntılarından kurtulmak ve mükemmelere doğru yolculuklarında destek almak için hocalara, papazlara, rahiplere, büyücülere ve medyumlara başvurmuşlardır. Ruhsal bunalımlarda, tıp alanında uzmanlardan önce bu manevi rehberlere yönelme geleneği sürmüştür. Günümüzde bile, maneviyatı içinde barındıran kişilere başvurular bulunmaktadır. İslam toplumlarında, dini rehberlik ihtiyacının karşılanmasında din adamlarına ve din bilginlerine başvurma, uzun bir tarih boyunca önemli bir gelenek olmuştur.⁷⁵

Korunmaya muhtaç çocuklar, yaşlılar ve diğer özel durumda olan bireylerde ortaya çıkan bir dizi psiko-sosyal sorun, genellikle temel bakım hizmetleri ve sosyal hizmet uygulamaları ile tam olarak giderilememektedir.⁷⁶ Ayrıca, her bireyin hayatın anlamı, amacı, önemi gibi manevi gereksinimleri bulunmaktadır. Bu gereksinimler, hayatlarında kriz yaşayan bireylerde sevgi, güven, güvenlik, ölüm korkusu, güçlü olma, ait olma, kabul görme, saygı görme gibi manevi ihtiyaçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu ihtiyaçlar, tüm insanlar için temel ve özeldir ve bu gereksinimleri

⁷² Z. Şahin, *Manevi bakım ve danışmanlık, Almanya örneği*. (İstanbul: Marmara Akademi.2017).

⁷³ Çiftçi, *Maneviyat ve Psikolojik Danışma*, s. 34.

⁷⁴ H. Dilen, *Manevi Danışmanlık ve Varoluşçu Terapi* (Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2019).

⁷⁵ F. Z. Belen. *Manevi Danışmanlıkta Bibliyoterapi Tekniği ve Uygulanması*. (Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2014).

⁷⁶ Faruk, Bayraktar. *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri*. (İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı. 2007).

karşılama için bireyler genellikle insan-insan ilişkileri veya insan-yaratıcı ilişkileri kurarlar.⁷⁷

Korunmaya muhtaç bireylerle çalışan profesyonellerin, sadece temel bakım ve sosyal hizmetlere odaklanmanın ötesine geçerek, bu bireylerin manevi ihtiyaçlarını da anlamaları önemlidir. Bu bağlamda, bireylerin duygusal ihtiyaçlarını karşılamak, onlara sevgi ve güven sağlamak, kendilerini kabul etmelerine destek olmak, ait oldukları bir topluluğun bir parçası olduklarını hissettirmek, saygı görmelerini sağlamak gibi manevi boyutları ele alan özel destek ve programlar geliştirilmelidir.⁷⁸

Ekonomik sorunlar, bireylerin hayatlarında ciddi manevi sorunlara neden olabilir. Bu durumda, rehberlik stratejileri, kişilere bu zorlu süreçte destek sağlayarak manevi güçlerini güçlendirmeye yönelik olabilir. Ekonomik sorunlar nedeniyle ortaya çıkan manevi sorunlara yönelik rehberlik stratejileri.⁷⁹

Farkındalık ve Kabul: Bireylere, ekonomik sorunlarla yüzleşirken duygusal tepkilerini anlamaları ve kabul etmeleri için rehberlik edilebilir. Bu süreç, duygusal sağlamlığı artırarak manevi dayanıklılığı güçlendirebilir.

Hedef Belirleme: Ekonomik zorluklarla başa çıkarken, bireylerin kısa ve uzun vadeli hedefler belirlemeleri teşvik edilebilir. Bu hedefler, kişinin odaklanması gereken alanları netleştirerek, motive olmasına ve daha iyimser bir bakış açısı geliştirmesine yardımcı olabilir.

Pratik Stratejiler: Ekonomik sorunların üstesinden gelmek için pratik çözümler ve stratejiler sunulabilir. Bu, bireylerin finansal durumlarını düzeltmek adına adım atmalarına yardımcı olabilir ve bu süreç, manevi iyilik hallerini artırabilir.

Dayanışma ve Topluluk Desteği: Ekonomik zorluklarla başa çıkarken bireylerin, aileleri, arkadaşları ve topluluklarıyla etkileşimde bulunmaları teşvik edilebilir. Bu destek ağları, manevi olarak güçlenmelerine ve zorlukları paylaşmalarına olanak tanır.

⁷⁷ Ş. Ergül ve A. Bayık. Hemşirelik ve Manevi Bakım, *Cumhuriyet Üniversitesi, Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, (2004). s. 37-45.

⁷⁸ Ok. *Maneviyat ve Öznel İyi Oluş*, s. 61.

⁷⁹ Belen. *Manevi Danışmanlıkta Bibliyoterapi*, s. 112.

Meditasyon ve Refleksiyon: Meditasyon ve içsel refleksiyon, bireylere zorluklarla başa çıkarken iç huzur bulmalarına yardımcı olabilir. Bu manevi pratikler, stresi azaltabilir ve olumlu bir zihinsel duruşu destekleyebilir.

Eğitim ve Bilinçlendirme: Ekonomik konularda eğitim ve bilinçlendirme, bireylerin finansal konularda daha bilinçli ve güçlü olmalarına yardımcı olabilir. Bu, ekonomik belirsizlikle başa çıkmak için gerekli araçlara sahip olmalarını sağlar.

Kriz Planlaması: Ekonomik kriz durumlarında bireylerin bir kriz planı oluşturmaları teşvik edilebilir. Bu plan, beklenmedik durumlar karşısında nasıl hareket edileceğini belirleyerek duygusal dayanıklılığı artırabilir.

Manevi sorunlara yönelik rehberlik stratejileri, bireylerin ekonomik sorunlarla başa çıkarken içsel güçlerini keşfetmelerini ve geliştirmelerini sağlayarak daha sağlıklı bir manevi duruşa ulaşmalarına yardımcı olacaktır.

3.5. İlgili Araştırmalar

Özbek ve Öztürk⁸⁰, ekonomik yoksunluğun manevi yaşam üzerindeki etkilerini inceleyen bir nitel araştırma yapmışlardır. Araştırmada, ekonomik zorluklar yaşayan 15 bireyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırma sonucunda, ekonomik yoksunluğun manevi yaşam üzerinde olumsuz etkileri olduğu bulunmuştur. Bu etkiler, şu şekilde ifade edilmiştir; Ekonomik zorluklar yaşayan bireyler, yaşamlarında anlam ve amaç bulmakta zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Ekonomik zorluklar yaşayan bireyler, gelecekle ilgili umutlarını yitirdiklerini ve kendilerini çaresiz hissettiklerini ifade etmişlerdir. Ekonomik zorluklar yaşayan bireyler, manevi destekten yoksun olduklarını ve kendilerini yalnız hissettiklerini ifade etmişlerdir. Araştırma sonucunda ayrıca, ekonomik yoksunluğun manevi yaşam üzerindeki etkilerinin, bireylerin dini inanç düzeyine göre farklılık gösterdiği bulunmuştur. Dini inanç düzeyi yüksek olan bireyler, ekonomik zorluklar karşısında manevi güçlerini daha fazla kullanabildikleri için, manevi sorunlar yaşama riskleri daha düşük olmuştur. Araştırmacılar, ekonomik yoksunluğun manevi yaşam üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için şu önerilerde bulunmuşlardır; Ekonomik zorluklar yaşayan bireylere yönelik manevi danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Ekonomik zorluklar yaşayan bireyler

⁸⁰ S. Özbek ve A. Öztürk. Ekonomik yoksunluğun manevi yaşam üzerindeki etkileri: Bir nitel araştırma. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 53(3), (2022).251-264.

için manevi destek gruplarının oluşturulması gerekmektedir. Ekonomik zorluklar yaşayan bireylere yönelik manevi değerler eğitimi verilmesi gerekmektedir.

Güleç ve Aksoy⁸¹, ekonomik yoksunluğun sosyal ve psikolojik etkilerini inceleyen bir araştırma yapmışlardır. Araştırmada, ekonomik zorluklar yaşayan 200 bireyle anket yapılmıştır. Araştırma sonucunda, ekonomik yoksunluğun sosyal ve psikolojik yaşam üzerinde olumsuz etkileri olduğu bulunmuştur. Bu etkiler, şu şekilde sıralanmıştır; Ekonomik zorluklar yaşayan bireyler, sosyal ilişkilerinden uzaklaştıklarını ve kendilerini yalnız hissettiklerini ifade etmişlerdir. Ekonomik zorluklar yaşayan bireyler, stres ve kaygı düzeylerinin arttığını ifade etmişlerdir. Ekonomik zorluklar yaşayan bireyler, depresyon ve anksiyete bozuklukları yaşama risklerinin arttığını ifade etmişlerdir. Ekonomik zorluklar yaşayan bireyler, intihar düşüncelerine sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Araştırma sonucunda ayrıca, ekonomik yoksunluğun sosyal ve psikolojik yaşam üzerindeki etkilerinin, bireylerin yaş, eğitim düzeyi, medeni durumu ve cinsiyeti gibi demografik özelliklerine göre farklılık gösterdiği bulunmuştur. Örneğin, genç yaşta, düşük eğitim düzeyine sahip, evli olmayan ve kadın bireyler, ekonomik yoksunluk karşısında daha fazla risk altındadır. Araştırmacılar, ekonomik yoksunluğun sosyal ve psikolojik yaşam üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için şu önerilerde bulunmuşlardır; Ekonomik zorluklar yaşayan bireylere yönelik sosyal destek hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Ekonomik zorluklar yaşayan bireylere yönelik psikolojik danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Ekonomik yoksunluğun önlenmesi için politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. Araştırma, ekonomik yoksunluğun bireyleri yalnızca ekonomik olarak değil, sosyal ve psikolojik olarak da etkilediğini göstermektedir. Ekonomik yoksunluğun olumsuz etkilerini azaltmak için, bireylerin sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarına yönelik destek hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Ergin ve Ergin⁸², ekonomik yoksunluğun psikolojik etkilerini inceleyen bir meta-analiz çalışması yapmışlardır. Çalışmada, 1980-2019 yılları arasında yayınlanan 60 araştırmanın sonuçları incelenmiştir. Araştırma sonucunda, ekonomik yoksunluğun psikolojik sorunlara yol açtığı bulunmuştur. Bu etkiler şu şekildedir; Ekonomik

⁸¹ S. Güleç ve h. Aksoy. Ekonomik yoksunluğun sosyal ve psikolojik etkileri: Bir araştırma. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(1), (2020). 1-17.

⁸² A. Ergin ve H. Ergin. Ekonomik yoksunluğun psikolojik etkileri: Bir meta-analiz çalışması. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 50(3), (2019). 245-260.

yoksunluk, depresyon riskini yaklaşık %40 oranında artırmaktadır. Ekonomik yoksunluk, anksiyete riskini yaklaşık %30 oranında artırmaktadır. Ekonomik yoksunluk, stres düzeylerini artırmaktadır. Ekonomik yoksunluk, özgüven eksikliğine yol açmaktadır. Ekonomik yoksunluk, intihar düşünceleri riskini artırmaktadır. Araştırma sonucunda ayrıca, ekonomik yoksunluğun psikolojik etkilerinin, bireylerin yaş, eğitim düzeyi, medeni durumu ve cinsiyeti gibi demografik özelliklerine göre farklılık gösterdiği bulunmuştur. Örneğin, genç yaşta, düşük eğitim düzeyine sahip, evli olmayan ve kadın bireyler, ekonomik yoksunluk karşısında daha fazla risk altındadır. Araştırmacılar, ekonomik yoksunluğun psikolojik etkilerini azaltmak için şu önerilerde bulunmuşlardır; Ekonomik zorluklar yaşayan bireylere yönelik psikolojik danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Ekonomik yoksunluğun önlenmesi için politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. Araştırma, ekonomik yoksunluğun bireyleri yalnızca ekonomik olarak değil, psikolojik olarak da etkilediğini göstermektedir. Ekonomik yoksunluğun olumsuz etkilerini azaltmak için, bireylerin psikolojik ihtiyaçlarına yönelik destek hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Kılıç ve Akbay⁸³, ekonomik zorlukların manevi yaşam üzerindeki etkilerini inceleyen bir araştırma yapmışlardır. Araştırmada, ekonomik zorluklar yaşayan 200 bireyle anket yapılmıştır. Araştırma sonucunda, ekonomik zorlukların manevi yaşam üzerinde olumsuz etkileri olduğu bulunmuştur. Bu etkiler şöyledir; Ekonomik zorluklar yaşayan bireyler, yaşamlarında anlam ve amaç bulmakta zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Ekonomik zorluklar yaşayan bireyler, gelecekle ilgili umutlarını yitirdiklerini ve kendilerini çaresiz hissettiklerini ifade etmişlerdir. Ekonomik zorluklar yaşayan bireyler, manevi destekten yoksun olduklarını ve kendilerini yalnız hissettiklerini ifade etmişlerdir. Araştırma sonucunda ayrıca, ekonomik zorlukların manevi yaşam üzerindeki etkilerinin, bireylerin dini inanç düzeyine göre farklılık gösterdiği bulunmuştur. Dini inanç düzeyi yüksek olan bireyler, ekonomik zorluklar karşısında manevi güçlerini daha fazla kullanabildikleri için, manevi sorunlar yaşama riskleri daha düşük olmuştur. Araştırmacılar, ekonomik zorlukların manevi yaşam üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için şu önerilerde bulunmuşlardır; Ekonomik zorluklar yaşayan bireylere yönelik manevi danışmanlık hizmetlerinin

⁸³ M. Kılıç ve A. Akbay. Ekonomik zorlukların manevi yaşam üzerindeki etkileri: Bir araştırma. Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 53(2), (2022). 137-152.

yaygınlaştırılması gerekmektedir. Ekonomik zorluklar yaşayan bireyler için manevi destek gruplarının oluşturulması gerekmektedir. Ekonomik zorluklar yaşayan bireylere yönelik manevi değerler eğitimi verilmesi gerekmektedir. Araştırma, ekonomik zorlukların bireyleri yalnızca ekonomik olarak değil, manevi olarak da etkilediğini göstermektedir. Ekonomik zorlukların olumsuz etkilerini azaltmak için, bireylerin manevi ihtiyaçlarına yönelik destek hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Araştırmanın bulguları, daha önce yapılan çalışmalarla tutarlıdır. Bu çalışmalar, ekonomik zorlukların manevi yaşam üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini göstermektedir. Ekonomik zorluklar yaşayan bireyler, yaşamlarında anlam ve amaç bulmakta zorlanmakta, gelecekle ilgili umutlarını yitirmekte ve manevi destekten yoksun kalabilmektedirler. Bu durum, bireylerin ruh sağlığı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilmektedir. Ekonomik zorlukların manevi yaşam üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için, bireylerin manevi ihtiyaçlarına yönelik destek hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu hizmetler, bireylerin manevi sorunlarını anlamalarına, baş etme stratejileri geliştirmelerine ve yaşamlarına anlam katmalarına yardımcı olabilir niteliktedir.

Akın,⁸⁴ ekonomik yoksunluğun manevi yaşam üzerindeki etkilerini inceleyen bir araştırma yapmıştır. Araştırmada, ekonomik zorluklar yaşayan 120 bireyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırma sonucunda, ekonomik yoksunluğun manevi yaşam üzerinde olumsuz etkileri olduğu bulunmuştur. Söz konusu etkiler şunlardır; Ekonomik zorluklar yaşayan bireyler, yaşamlarında anlam ve amaç bulmakta zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Ekonomik zorluklar yaşayan bireyler, gelecekle ilgili umutlarını yitirdiklerini ve kendilerini çaresiz hissettiklerini ifade etmişlerdir. Ekonomik zorluklar yaşayan bireyler, manevi değerlere ve inançlara olan güvenlerini yitirdiklerini ifade etmişlerdir. Araştırma sonucunda ayrıca, ekonomik yoksunluğun manevi yaşam üzerindeki etkilerinin, bireylerin dini inanç düzeyine göre farklılık gösterdiği bulunmuştur. Dini inanç düzeyi yüksek olan bireyler, ekonomik zorluklar karşısında manevi güçlerini daha fazla kullanabildikleri için, manevi sorunlar yaşama riskleri daha düşük olmuştur. Araştırmacılar, ekonomik yoksunluğun manevi yaşam üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için şu önerilerde bulunmuşlardır; Ekonomik

⁸⁴ N. Akın. Ekonomik yoksunluğun manevi yaşam üzerindeki etkileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 7(2), (2018). 133-156.

zorluklar yaşayan bireylere yönelik manevi danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Ekonomik zorluklar yaşayan bireyler için manevi destek gruplarının oluşturulması gerekmektedir. Ekonomik zorluklar yaşayan bireylere yönelik manevi değerler eğitimi verilmesi gerekmektedir. Araştırma, ekonomik zorlukların bireyleri yalnızca ekonomik olarak değil, manevi olarak da etkilediğini göstermektedir. Ekonomik zorlukların olumsuz etkilerini azaltmak için bireylerin manevi ihtiyaçlarına yönelik destek hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Araştırmanın bulguları, daha önce yapılan çalışmalarla tutarlıdır. Bu alışmalar, ekonomik zorlukların manevi yaşam üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini göstermektedir. Ekonomik zorluklar yaşayan bireyler, yaşamlarında anlam ve amaç bulmakta zorlanmakta, gelecekle ilgili umutlarını yitirmekte ve manevi destekten yoksun kalabilmektedirler. Bu durum, bireylerin ruh sağlığı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, ekonomik zorluklarla karşılaşan bireylerin yaşadığı manevi sorunlara yönelik destek ve rehberlik stratejilerini ve çözüm önerilerini incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma, ekonomik sıkıntıların bireylerin hayatında derin etkiler yarattığını ve manevi sorunlara yol açtığını göstermiştir.

Ekonomik nedenlerle sorun yaşayan bireylerin manevi destek ihtiyacının oldukça yüksek olduğunu vurgulamaktadır. Bu destek ihtiyacının karşılanması için bireylerin duygusal, psikolojik ve manevi ihtiyaçlarına odaklanan bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir.

Araştırma, manevi destek ve rehberlik hizmetlerinin ekonomik sıkıntı içindeki bireylerin yaşadığı zorluklarla başa çıkmada etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, profesyonellerin bireylerin manevi ihtiyaçlarını anlamaları, güvenilir bir destek sağlamaları ve pozitif bir yaşam perspektifi kazandırmaları kritik öneme sahiptir.

Ayrıca, ekonomik sorunlarla baş etmeye yönelik pratik çözüm önerileri de sunulmalıdır. Eğitim programları, iş bulma destekleri, mali planlama becerilerini geliştirmeye yönelik seminerler gibi uygulamalar, bireylerin ekonomik durumlarını iyileştirmelerine yardımcı olabilir.

Bu çalışma ekonomik nedenlerle sorun yaşayan bireylerin manevi ihtiyaçlarını karşılamak için bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca profesyonellerin, toplumun ve kurumların bu konuda daha etkili destek sağlamak için işbirliği yapmalarını teşvik eder niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Akın, N., & Aktay, H. Ekonomik yoksunluğun manevi yaşam üzerindeki etkileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 7(2), (2008).133-156.
- Apak, H., *Sosyal Hizmet ve Maneviyat: Sosyal Çalışmacılar Üzerine Bir Alan Çalışması*, (Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi 2017).
- Armaner, N, *Psikopatolojide Dini Belirtiler*, (Demirbaş Yayınları, Ankara.1973).
- Atakan, S.A. (1989), *Gençlikte Kimlik Sorunlarına Dair Yönelik Rehberlik Hizmetleri*, Yüksek Öğretimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma Toplantısı, (1989).
- Aytaç, I. ve Rankin, B, Economic Crisis and Marital Problems in Turkey: Testing The Family Stress Model, *Journal of Marriage and Family*, 71, ss. (2009). 756-767.
- Bayraktar, F, *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri*. (İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı. 2007).
- Belen, F. Z. *Manevi Danışmanlıkta Bibliyoterapi Tekniği ve Uygulanması*. (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. 2014).
- Bernier, B. ve Mirza, V. *Crisis and Strategies of Reduction of Labour Costs in Japanese Companies*, Labour, Capital & Society, 34, (2001).146-165.
- Budak, Füsün, *Ekonomik Krizin Psikolojik Etkileri*, Erişim Tarihi: 14.12.2023, <http://www.tpf.com.tr/ekonomik-krizin-psikolojiketkileri/> (2012).
- Cicirelli, V. G. *Religious and nonreligious spirituality in relation to death acceptance or rejection*. Death Studies, 35(2), (2011). 124-146.
- Conger, R. D., Conger, K. J., Elder, G. H., Lorenz, F. O., Simons, R. L., & Whitbeck, L. B. *A family process model of economic hardship and adjustment of early adolescent boys*. Child Development, 63(3), (1992). 526-541.
- Coşkunsever, A. *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları. 2018).
- Çiftçi, M. *Maneviyat ve Psikolojik Danışma*. Editörler: Kaya, Ç., Ekşi, H. Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma. (İstanbul: Kaknüs Yayınları.2016).
- Demir, İ. *Psikolojik Danışma Yaklaşımları*. Editörler: Ekşi, H., Yüksel, M. Rehberlik ve Psikolojik Danışma (259-300). (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. 2018).
- Dilen, H. *Manevi Danışmanlık ve Varoluşçu Terapi*. (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2019).
- Dost. A. Examination of Life Satisfaction of University Students According to Some Variables. *Journal of Faculty of Theology at Pamukkale University*, 2(22), (2022). 132-143.

- Düzgüner, S. *Din ve maneviyat psikolojisi: Temel yaklaşımlar ve ilgi alanları*. In R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), (Phoenix Yayınevi: Ankara, 2013). 61-103.
- Eck, B. E. An exploration of the therapeutic use of spiritual disciplines in clinical practice. *Journal of Psychology and Christianity*, Yıl: 21 Sayı: 3, (2002). 266-280.
- Ergin, A., & Ergin, H. Ekonomik yoksunluğun psikolojik etkileri: Bir meta-analiz çalışması. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 50(3), (2019). 245-260.
- Ergül, Ş. ve Bayık, A. Hemşirelik ve Manevi Bakım, *Cumhuriyet Üniversitesi, Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, (2004). 37-45.
- Erkan, S., & Toran, M. Examination of Acceptance and Rejection Behaviors of Low Socioeconomic Status Mothers towards Their Children (Diyarbakır Example). *Hacettepe University Journal of Education*, 27, (2004). 91-94.
- Erkan, S., Özbay, Y., Çankaya, Z. C., & Terzi, Ş. Problems Faced by University Students and Their Willingness to Receive Psychological Help. *Education and Science*, 37(164), (2012). 103.
- Gathergood, J. Debt and depression: Causal links and social norm effects. *The Economic Journal*, 120(547), (2010). 502-528.
- Göka, E. *Hayatın anlamı var mı?*. (İstanbul: Timaş Yayınları. 2013).
- Güleç, S., & Aksoy, H. Ekonomik yoksunluğun sosyal ve psikolojik etkileri: Bir araştırma. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(1), (2020). 1-17.
- Güney, S. *Davranış Bilimleri*. (Nobel Yayın Dağıtım. 2008).
- Gürsu, O., & Ay, Y. Din, manevi iyi oluş ve yaşlılık. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), (2018). 1176-1190. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.3007>
- Harvey, D. *Postmodernliğin durumu* (Çev: S. Savaş). (Metis Yayınları, İstanbul. 2003).
- Heckman, J. J., Stixrud, J., & Urzúa, S. The effects of cognitive and noncognitive abilities on labor market outcomes and social behavior. *Journal of Labor Economics*, 24(3), (2006). 411-482.
- Holland, T. P. *Values, Faith and Professional Practice, Social Thought*, Vol: 15, No: 4, (1989). 28- 40.
- İlhan, T., & Özbay, Y. Yaşam amaçlarının ve psikolojik ihtiyaç doyumunun öznel iyi oluş üzerindeki yordayıcı rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(34), (2010). 109-118.
- Jung, EeHwan ve Cheon, Byung-you Economic Crisis and Changes and Employment Relations in Japan and Korea, *Asian Survey*, 46(3), (2006), ss. 457-476.
- Kanberoğlu, Zafer ve Kara, Oğuz Küresel Krizlerin Sosyal Yaşam Üzerindeki Etkisi: Van İli Örneği, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler*

- Enstitüsü Dergisi*, 31, (2013), ss. 35-48.
- Kaya, B. Depression: A View from Socioeconomic and Cultural Perspectives. *Clinical Psychiatry*, 10(Ek 6), 13; Bulut, I. (tarihsiz). Psychological Factors Affecting the Mental Health of Vulnerable Young Girls. *Crisis Journal*, 3(1-2), (2007). 104-113.
- Kayıklık, H. Psychological Sources of Individual Religiosity. *Journal of Religious Studies*, 5(13), (2002). 38-39.
- Kılıç, M., & Akbay, A. Ekonomik zorlukların manevi yaşam üzerindeki etkileri: Bir araştırma. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 53(2), (2022). 137-152.
- Kılınçer, H. *Tıp, psikoloji ve ilahiyat fakültesi öğrencilerinin Türkiye'deki MDR uygulamalarına yönelik tutumları üzerine bir araştırma*, (İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. 2019).
- Kızmaz, Z. Economic Structure and Crime: An Overall Assessment of Some Research Findings. *Journal of Social Sciences at Fırat University*, 13(2), (2013). 290-298.
- Kim, H., Song, Y. J., Yi, J.J., Chung, W. J. and Nam, C. M. Changes in Mortality After The Recent Economic Crisis in South Korea, *Annals of Epidemiology*, 14, (2004) ss. 442-446.
- Ludvigson, S. C., Ma, S., & Ng, S. Uncertainty and business cycles: Exogenous impulse or endogenous response? *NBER Macroeconomics Annual*, 26(1), (2012). 145-174.
- Merter, M. *Dokuz Yüz Katlı İnsan*. (İstanbul: Kaknüs Yayınları. 2017).
- Ok, Ü. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (2004).
- Özbek, S., & Öztürk, A. Ekonomik yoksunluğun manevi yaşam üzerindeki etkileri: Bir nitel araştırma. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 53(3), (2022). 251-264.
- Özdoğan, Ö. *İsimsiz Hayatlar Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş*, 4.Baskı, (Ankara, Özden Öze Yayınları. 2010).
- Paul, K. I., & Moser, K. Unemployment impairs mental health: Meta-analyses. *Journal of Vocational Behavior*, 74(3), 2009). 264-282.
- Seyyar, A. *Sosyal Hizmetlerde Manevi Bakım*, (İstanbul, Rağbet Yayınları. 2010)
- Solak, N., & Göregenli, M. Development of the Causal Attribution Scale for Poverty and Evaluation of Its Psychometric Properties. *Turkish Psychological Articles*, 12(24), (2009). 75.
- Swinton, J. *Spirituality and mental health care: Rediscovering a 'forgotten' dimension*. (2001).
- Şahin, M., ..., & Sevinç, K. (2015). Öznel iyi oluşu açıklamada umut ve yaşamda anlamın rolü. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(3), 827-836.
- Şahin, R., ..., & İlhan, T. *Manevi anlam ile maneviyat ilişkisinin incelenmesi*. *Turkish Studies*, 12(28), 681-702.

<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies>. (2017).

- Şahin, Z. *Manevi bakım ve danışmanlık, Almanya örneği*. (İstanbul: Marmara Akademi. 2017).
- Şenbaş, H. *Psiko-Sosyo-Teolojik Yaklaşımlar Çerçevesinde Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Teorik Temelleri ve Pratik Yansımaları*. (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. 2019).
- Tarhan, S. *Yaşamda anlam, hayat memnuniyeti, dindarlık ilişkisi üzerine bir araştırma*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2020).
- Tümkaya, S., Aybek, B., & Çelik, M. Examination of Hopelessness and Submissive Behaviors as a Psychosocial Phenomenon in Adolescents from Poor Families. *International Journal of Human Sciences*, 7(1), (2010). 980-982; Aybek & Çelik Tümkaya (2010). Ibid, 981.
- Yıldız, M. A., & Duy, B. Does Working on the Streets and Income Level Affect the Self-Esteem, Life Satisfaction, and Depression of Adolescents? (Diyarbakır Example). *Entary Education Online*, 12(2), (2015). 523.
- Yılmaz, H., & Sipahioğlu, Ö. *Examination of Psychological Resilience in Adolescents from Different Risk Groups*. *Elementary Education Online*, 11(4), (2012). 930.